

29 november 1967
52e jaargang, no. 2621
verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

Ruimtelijke ordening in Nederland

DAT de planologie in Nederland een bijzondere plaats inneemt is hoofdzakelijk het gevolg van het feit dat zij zich gedraagt als een aparte discipline. Zij wenst in dit kader, met overigens niet geheel duidelijke doelstellingen o.m. de bevolkingsspreiding en het leefmilieu betreffende voor ogen, de Nederlandse maatschappij in ruimtelijke zin te ordenen.

Dat ordening tot op zekere hoogte gewenst is, kan moeilijk worden betwist. Er zijn, vooral in het buitenland, voorbeelden te over van situaties die het treurige resultaat doen zien van het ontbreken van een fysieke planning van dorpen, steden en zelfs hele gewesten. De *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, het jongste produkt van de Nederlandse planologie, is evenwel geen micro-planologisch geschrift, doch concentreert zich op de grote lijnen van de ruimtelijke ontwikkeling in geheel Nederland, op de ruimtelijke structuur van ons land in de ruimste zin des woords. Als zodanig is het een macro-planologische verhandeling waarin, zou men verwachten, de economische aspecten een rol van betekenis spelen. In het bijzonder zou men verwachten dat getoond wordt hoe een betere ruimtelijke ordening bijdraagt tot het bereiken ook van een hogere materiële welvaart, o.m. door vermindering van de nadelen verbonden aan een niet-geordende ontwikkeling.

Het blijkt dat de samenstellers van de Nota deze visie niet delen. Zij menen dat de ruimtelijke ordening consumptie-offers van de Nederlandse bevolking zal vergen om de doelstellingen, waaronder dus als zeer belangrijke de evenwichtige spreiding van de bevolking, naar behoren te kunnen dienen ¹⁾. De ordening zal derhalve de materiële welvaartsontwikkeling aantasten ten behoeve van een nogal onduidelijk voordeel in de immateriële sfeer, door de ordening verkregen.

Een niet gering deel van deze offers zal gebracht moeten worden voor de ontwikkeling van de in ons land achtergebleven gebieden. Daarbij dient in het bijzonder aan het noorden des lands te worden gedacht. Het verhogen van de welvaart in dit gebied wordt daarbij impliciet gelijkgesteld met de vergroting van de bevolking aldaar. De vraag of de welvaart bijv. in het noorden niet aanzienlijk beter gediend zou zijn met een vermindering van de bevolking in dit gebied, althans in grote delen daarvan, blijft onbesproken, vermoedelijk om politieke redenen.

Men zou zich kunnen afvragen waartoe een andere, meer economische, doelstelling van het ruimtelijk beleid zou kunnen leiden. Stel bijv. dat, gegeven de grenzen door de beperkte mobiliteit der bevolking gesteld, deze doelstelling zou zijn het bevorderen van investeringen in gebieden waar de opbrengst dezer investeringen het hoogst is. Het is duidelijk dat deze, dus

INHOUD

Ruimtelijke ordening in Nederland	1203
<i>Drs. J. G. Waardenburg:</i>	
Kritische economische notities bij de Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening	1204
<i>Drs. L. B. M. Mennes:</i>	
Naar een nieuwe Nota Ruimtelijke Ordening	1208
<i>Drs. E. H. van de Poll:</i>	
De ruimtelijke ordening in Nederland en de invloed van de (buitenlandse) economische ontwikkeling	1209
<i>Dr. A. J. Hendriks:</i>	
De financiering van de ruimtelijke ordening	1212
<i>Drs. M. C. Verburg:</i>	
Regionalisatie van het nationale beleid	1215
<i>Prof. Dr. H. Rijken van Olst:</i>	
Regionale ontwikkelingsplannen en regionale economische modellen	1217
<i>Prof. Dr. C. D. Jongman:</i>	
Geld- en kapitaalmarkt	1224
Recente publikaties	1225

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

¹⁾ Zie Nota, blz. 185.

best ontwikkelbare, gebieden niet noodzakelijk in het westen liggen, doch evenmin noodzakelijk samenvallen met de meest onderontwikkelde gebieden. De keuze zou wellicht vallen op de stedenreeks van Zwolle tot Nijmegen, en/of in West- en Middenbrabant en het Scheldegebied. Een reden hiervoor zou o.m. kunnen zijn dat deze gebieden op betrekkelijk korte afstand van de randstad zijn gelegen en als zodanig binnen de horizon van de randstad-ondernemer vallen. Emigratie uit het noorden en oosten naar het eerstgenoemde gebied ligt voorts ook meer binnen de horizon van de noordelijke arbeider dan emigratie naar het westen, hoewel overigens Friesland in dit opzicht al een rijke traditie kent.

Mede vanuit het gezichtspunt van een toch duidelijk gewenste fasering van het ruimtelijk beleid zou wellicht deze mogelijkheid althans kunnen worden bestudeerd. Als tweede fase van de ruimtelijke ontwikkeling zou dan, als gevolg van het verminderen van de afstand zowel van het noorden als het zuiden en het oosten tot een (tweede) stedelijk gebied van betekenis in ons land, ditmaal centraal gelegen, een meer positieve oplossing van de problemen van deze gebieden gemakkelijker gerealiseerd kunnen worden.

Er zou aan een dergelijke gefaseerde oplossing een belangrijk voordeel zijn verbonden. Zij zou de consumptiekracht van Nederland verhogen in plaats van aantasten. Dat dit westerlingen meer aanspreekt dan de in de Nota voorgestelde oplossing behoeft nauwelijks betoog. Indien de ruimtelijke ordening offers vraagt ten behoeve van moeilijk ontwikkelbare gebieden zullen de ontwikkelde gebieden deze offers moeten brengen. En zolang de westerling de netto voordelen van het wonen in het „westen” positief beoordeelt in vergelijking met die elders in het land, zal het ook niet eenvoudig zijn hem duidelijk te maken dat deze offers ook voor hemzelf moeten worden gebracht.

Wellicht zou men het probleem aldus kunnen stellen dat in de Nota een stringente herverdeling van de bevolking wordt nagestreefd binnen de grenzen van het financieel-economisch mogelijke (zonder deze grenzen overigens te kwantificeren), terwijl als alternatief tenminste bestudeerd zou kunnen worden het nastreven van een maximale nationale welvaarts-groei binnen de grenzen van een redelijke bevolkings-spreiding en welvaartsverdeling. Naar analogie zou men het alternatief van de micro-planologie, nl. het zoeken naar een sociaal-esthetische oplossing binnen zekere financieel-economische grenzen, kunnen vervangen door het zoeken naar een sociaal-economisch optimale oplossing binnen zekere esthetische grenzen. Dat deze laatste ruimer zullen kunnen zijn in een welvarend land dan in een arm land is duidelijk. Als evenwel een welvarend land zich zo welvarend gaat achten dat de economische ontwikkeling ondergeschikt gemaakt wordt aan onduidelijke niet-economische doelstellingen, dan wordt het tijd voor tegenstroom. Deze tegenstroom wordt in dit nummer gegeven.

Het zou overigens elegant zijn geweest de opgenomen reeks artikelen te doen voorafgaan door een inleidend artikel van een vooraanstaand Nederlands planoloog, direct betrokken bij de samenstelling van de Tweede Nota. Ondanks de daartoe aangewende pogingen is dit niet gelukt. De evenwichtigheid van het nummer is daardoor aangetast. De troost is dat dit een beslissing van planologische zijde is geweest. Laten we hopen dat deze beslissing is voortgekomen uit de heimelijke wens der planologen thans de economen aan het woord te laten.

Kritische economische over de Ruimtelijke

Inleiding ¹⁾

WIE met een economische bril de Tweede Nota leest en dan enkele kritische theoretische overpeinzingen ten beste geeft, komt wellicht onvermijdelijk, maar althans in deze notities, met een tot op zekere hoogte onrechtvaardig, schoolmeesterlijk en ogenschijnlijk weinig constructief resultaat uit de bus. Onrechtvaardig, omdat de nota zeer veel goeds bevat, waar de econoom achteloos aan voorbij moet gaan. Schoolmeesterlijk, omdat de econoom wat pretentius zijn begrippen uit de theorie van de planning voor de dag haalt en suggesties gaat geven hoe het ruimtelijke-ordeningsvraagstuk benaderd zou kunnen worden. Ogenschijnlijk weinig constructief, omdat er ten slotte meer vragen overblijven dan er concrete suggesties of alternatieven geboden worden. Dat zij dan zo.

De ruimtelijke ordening is echter een vraagstuk waar verschillende vakwetenschappen elkaar dienen te ontmoeten, en in de nota is maar een zeer geringe en cursorische weerslag van economisch denken te vinden. De gecompliceerdheid en de toenemende urgentie van het vraagstuk van de ruimtelijke ordening kan de neiging doen ontstaan om de nota met een zekere zucht van verlichting als een definitief stuk en niet langer als een discutabel uitgangspunt voor beslissingen te nemen, en het zou in het bijzonder economen ervan kunnen weerhouden toch weer alles overhoop te halen met kritische vragen. Wij menen echter deze neiging te moeten weerstaan in de gedachte dat deze nota niet het einde, maar het uitgangspunt van een discussie — en onderzoek! — moet zijn, waaraan economen bepaald nog wel een bijdrage te leveren zouden hebben. Deze notities willen een bescheiden poging tot dit laatste zijn.

Enkele theoretische moeilijkheden bij ruimtelijke ordening

Het vraagstuk van de ruimtelijke ordening is een vraagstuk van lange-termijnplanning. Een bijzondere moeilijkheid is daarbij, dat het schaarse element ruimte, dat over de tijd in omvang in principe constant is, zowel een productiefactor als een consumptiegoed is. Het is een productiefactor in zoverre elke productie-activiteit in meerdere (landbouw, bewoning) of mindere (industrie) mate beslag op de ruimte legt, maar een consumptiegoed in zoverre de mensen kennelijk aan de ervaring van ruimte, bij voorkeur van bepaalde (landschappelijke) structuur, behoefte hebben. Bij een stijging van de productie wordt steeds meer op ruimte als productiefactor beslag gelegd, voor zover deze stijging niet gecompenseerd wordt door een verschuiving naar minder ruimtegebruikende sectoren van de economie. Anderzijds neemt bij stijgende welvaart en groeiende bevolking ook de vraag naar ruimte voor consumptief gebruik toe, voor zover dit effect niet door een hogere prijs wordt tegengegaan.

Een andere bijzondere moeilijkheid bij de allocatie van ruimte voor diverse doeleinden zijn de sterke extern

Notities bij de Tweede Nota Ordening

door Drs. J. G. Waardenburg

effecten bij het gebruik van de ruimte en het gedeeltelijk collectief karakter van de ruimte. Zo bepaalt een fabriek mede haar omgeving door luchtvervuiling en visuele werking, en kan van een uitzicht door veel mensen tegelijk worden genoten. Naast de behoefte aan ruimte bestaat ook juist de behoefte aan contact en samenzijn, welke sterke positieve externe effecten bij ruimtegebruik geeft.

Een laatste moeilijkheid die wij willen noemen is dat beslissingen over het ruimtegebruik vaak de situatie voor lange tijd vastleggen en onomkeerbaar zijn, waardoor het nodig wordt ook wenselijkheden in de verre toekomst in beschouwing te nemen. Zo zal de plaatsing van een groot gebouw in een binnenstad voor lange tijd het beeld beheersen, en de lokatie van een weg zal het karakter van de ruimte nog langer bepalen, terwijl de afbraak van historische gebouwen of het rooien van een bos en het bebouwen van de grond de situatie praktisch onherstelbaar veranderen.

Ondanks al deze complicaties lijkt het aanbevelenswaardig bij de benadering van het ruimtelijke-ordeningsvraagstuk de eenvoudige logica van lange-termijnplanning te hanteren door na te gaan welke mogelijkheden er voor de toekomst zijn en welke van deze alternatieve mogelijkheden naar bepaalde maatstaven gemeten het (de) meest verkieselijk(e) is (zijn). Vervolgens of voorafgaand wordt nagegaan welke toekomstige mogelijkheid zich zal voordoen als de bestaande krachten en maatregelen onveranderd hun invloed blijven uitoefenen. In zoverre deze laatste mogelijkheid afwijkt van de meest verkieselijke wordt nagegaan welke instrumenten in welke mate gehanteerd moeten worden, om tot de realisering van het meest verkieselijke alternatief te komen. Een noodzakelijke uitwerking op en check van deze studies voor de zeer lange termijn is dan een fasering van het lange-termijnbeleid in een aantal kortere perioden. Uiteraard dient bij dit alles met de nodige onzekerheden rekening gehouden te worden. Welnu, van deze eenvoudige logica is in de nota slechts met moeite iets terug te vinden. Slechts één mogelijkheid voor de toekomst, „gebundelde deconcentratie”, wordt met verve gepresenteerd. De alternatieven, vèrgaande concentratie resp. deconcentratie, worden kort en apodictisch afgewezen (blz. 86). De gehanteerde maatstaven komen daarbij onvoldoende uit de verf en ten slotte worden de te hanteren instrumenten, zonder welke de nota geen beleidsnota is, slechts heel algemeen aangeduid. Wij zullen deze opmerkingen nu toelichten.

Enkele bezwaren tegen de nota

Vanzelfsprekend is er een bijzonder groot aantal in allerlei details van elkaar verschillende alternatieve beelden voor de toekomstige ruimtelijke ordening in Nederland denkbaar en het is om deze te overzien en te vergelijken noodzakelijk om deze te groeperen naar één of meer hoofdkarakteristieken. Of de in de nota gevolgde groepering in vèrgaand geconcentreerde, gebundeld gedeconcentreerde

en vèrgaand gedeconcentreerde alternatieve beelden (blz. 86) de best hanteerbare is, moeten wij een open vraag laten. Wij willen deze groepering in elk geval voorshands als hanteerbaar aanvaarden, al komt het ons voor dat een groepering naar twee karakteristieken, de mate van concentratie en de mate van spreiding van de kernen over Nederland, ook nuttig zou zijn. Deze karakteristieken zijn niet geheel onafhankelijk, in zoverre een geringe spreiding van de kernen ook noodzakelijk tot sterkere concentratie zal leiden. Welke groepering men ook kiest, binnen elke groep blijven nog vele alternatieven over, waarvan de nota na de keuze voor gebundelde deconcentratie, er slechts één in hoofdstructuur uitwerkt (kaartbijlage III). Doordat, afgezien van Afb. 23, blz. 87, nóch een alternatief uit een andere groep, noch meerdere alternatieven uit de gekozen groep zelfs maar schetsmatig worden aangegeven, is een discussie van mogelijke alternatieven wel bijzonder moeilijk geworden.

Een tweede serie van drie bezwaren hebben wij tegen de presentatie van de gehanteerde maatstaven, waarnaar de gekozen oplossing als optimaal wordt bevonden. Op blz. 86 worden als fundamentele maatstaven een „maximale keuzemogelijkheid voor wonen, werken, recreatie, verkeer enz.” (a) genoemd, en anderzijds een minimaal noodzakelijke vastlegging van de toekomst (b). Verder door de nota bladerend komen we ook andere maatstaven tegen, o.a. een meer gelijkmatige spreiding van de bevolking over Nederland (blz. 42) (c), „verlichting van de ruimtelijke spanning in het Westen” (blz. 43) (d), „economische ont-plooiing van het Noorden” (werkgelegenheid, meer kansen voor hoger geschoold personeel” (blz. 43) (e), handhaving van „de aantrekkelijke aspecten van het woonklimaat van het Noorden en Overijssel — zoals de aanwezigheid van ruimte, rust en frisse lucht —” (blz. 44) (f) en van een gezond levensmilieu in het algemeen (blz. 68, 72) (g), zoveel mogelijk tegemoetkoming aan de individuele woonwensen, welke worden aangenomen in meerderheid op een eengezinshuis gericht te zijn (blz. 77), maar daarnaast zeer heterogeen zijn (blz. 77) (h).

Naast deze maatstaven is er enige, maar verspreide, aandacht voor kostenaspecten, zoals de „onmiskerbare” (transportkosten-)voordelen voor sommige chemische industrieën om zich aan diep vaarwater te vestigen (blz. 46). Kosten als één der maatstaven, m.a.w. mogelijke relevante kostenverschillen tussen alternatieve beelden, worden terzijde geschoven:

¹⁾ Een eerdere versie van deze notities is door de stimulering van de Stichting N.U.W. (Foundation the North Sea Region in an Urbanizing World) en na discussie met de heren Prof. Dr. H. C. Bos, Dr. C. de Galan, Dr. A. J. Hendriks, Drs. L. B. M. Mennes en Drs. J. H. Zoon tot stand gekomen. Gaarne zij onze erkentelijkheid betuigd aan de Stichting en de genoemde personen, die overigens geen enkele verantwoordelijkheid dragen voor deze notities.

„in het algemeen en op langer zicht gezien veroorzaakt de ruimtelijke ordening in strikte zin, als coördinatie genomen, geen of weinig investeringen. Ook zonder een dergelijke bewuste coördinatie zouden in de komende tientallen jaren enorme bedragen worden uitgegeven voor woningen, voor verkeer en vervoer, voor recreatie, voor fabrieken en andere centra van werk ten behoeve van de ca. 20 mln. inwoners die Nederland omstreeks het einde van de eeuw zal tellen”.

Tegen de presentatie en hantering van de maatstaven in de nota zijn verschillende bezwaren aan te voeren. Vooreerst is bij een zo grote hoeveelheid van maatstaven, doeleinden, wensen en uitgangspunten, zo verspreid gepresenteerd, niet meer duidelijk wat de fundamentele doeleinden zijn en wat de daaruit afgeleide. Zo is het bijvoorbeeld niet duidelijk of de spreiding van de bevolking (c) een zelfstandig doeleinde is, of slechts afgeleid uit het streven de ruimtelijke spanning in het westen te verminderen (d) en de economische ontplooiing van het noorden (e) — en, laten we aannemen, van andere in aanmerking komende gebieden. Het ware, zeker voor de discussie, beter geweest als de gebruikte maatstaven, de nagestreefde doeleinden, systematisch waren opgesomd, met oog voor hun hiërarchische ordening en voor het onderscheid tussen hoofd- en bijzaken.

Een tweede bezwaar is dat geen systematische aandacht wordt gegeven aan het feit dat verschillende doeleinden elkaar kunnen tegenwerken. Zo is het op zijn minst denkbaar dat opvoering van het percentage eengezinswoningen of meer spreiding van de bevolking de aantrekkelijke aspecten van het woonklimaat in het noorden op den duur zouden verminderen.

Het duidelijkst echter wordt het mogelijke conflict tussen maatstaven, wanneer we de kosten expliciet als één der maatstaven erkennen. Dan is het voor de hand liggend dat bijv. een hoger percentage eengezinswoningen of handhaving van een gezond levensmilieu in een conflictverhouding staat met de kostenmaatstaf. Bij dergelijke conflicten tussen doeleinden dienen óf enkele ervan in de vorm van vaste doelstellingen gegoten te worden, óf moeten expliciet aan deze doeleinden onderlinge gewichten toegekend worden welke het eraan gehechte belang weerspiegelen, óf dit gebeurt impliciet in het compromis dat in de praktijk bereikt moet worden. Dit compromiskarakter van de oplossing moet dan wel duidelijk erkend worden. Aan een dergelijk afwegen van doeleinden tegen elkaar komt de nota niet toe.

Een derde bezwaar tegen de presentatie en hantering van de gebruikte maatstaven berust op de onvoldoende aandacht voor kostenverschillen van alternatieve beelden. Daardoor wordt geen verbinding gelegd met de algemene doeleinden van de Nederlandse economische politiek. Wel wordt gesproken van noodzakelijke consumptie-offers welke voor een leefbaar ingericht Nederland in de toekomst gebracht moeten worden (blz. 185), waarmee dan blijkbaar offers aan materiële consumptiegoederen zijn bedoeld, maar niet wordt duidelijk gesteld, dat verschillende mogelijke wijzen van ruimtelijke inrichting een verschillende mate van dergelijke consumptie-offers zullen vragen. Het zal politiek juist de kunst zijn door het zo concreet mogelijk aangeven van de verschillen in offers bij alternatieve wijzen van inrichting tot een afweging van het verlangen naar

(materiële) consumptie tegen het verlangen naar een leefbaar ingericht Nederland — gedeeltelijk óók consumptie, maar immaterieel! — te komen.

ALS gesuggereerd wordt dat elke wijze van ruimtelijke inrichting van Nederland ruwweg hetzelfde kost, dan is het gevaar niet denkbeeldig, dat men op de beslissende momenten niet bereid is de extra gelden op tafel te leggen om de, hoe ook gemeten, betere inrichting van Nederland tot stand te brengen, zodat men min of meer automatisch afglijdt naar de goedkoopste oplossing. De concrete en directe materiële consumptie-offers spreken nu eenmaal in het politieke leven vaak sterker dan de meer algemene toekomstige ruimtelijke inrichting, die het karakter van een collectieve voorziening heeft, waar de bereidheid bij individuen om ervoor te betalen altijd minder duidelijk is. *Het is heel best mogelijk dat de groei van onze nationale consumptie in de toekomst minder sterk zal kunnen zijn door hoge uitgaven, welke voor een leefbare ruimtelijke inrichting nodig zullen blijken, en dat we zonder dit offer aan consumptiestijging in een nauwelijks leefbare situatie verzanden.* Het hangt er maar vanaf hoe sterk de bestaande tendenties in de richting van zo'n nauwelijks leefbare situatie zijn.

Naast de bezwaren tegen de onvoldoende bespreking van alternatieven en tegen de hantering van de noodzakelijke maatstaven of doeleinden in de nota hebben wij ten slotte op zijn minst enkele kritische vragen bij de bespreking van de instrumenten, welke volgens de nota gebruikt zullen moeten worden om het geschetste of welk ander beeld ook van een leefbaar Nederland in de toekomst te realiseren. Als wij nu om de gedachten te bepalen toch maar eens het in de nota geschetste toekomstbeeld in het achterhoofd houden, en hoofdstuk VII over het „Beleid ter verwezenlijking van de toekomstvisie” doorlezen, dan komen we daar zo veel en zo veel goeds tegen, dat onze eerste neiging is om te denken, dat, als alle daar genoemde maatregelen inderdaad, en in voldoende mate, en op de juiste tijd, getroffen worden, we dan toch werkelijk een heel groot eind in de goede richting komen.

Toch bekruipt ons de twijfel. Bijna nergens wordt concreet de mate genoemd waarin de nota meent dat elk van de maatregelen nodig zal zijn. Voorts stelt de nota uitdrukkelijk (blz. 164):

„Aan deze verscheidenheid van aspecten van het overheidsbeleid, die ruimtelijke consequenties hebben... — bijv. waterstaatkundige werken, infrastructuur, woningbouw, industrialisatie, recreatie — ... voegt de ruimtelijke ordening geen nieuw en zelfstandig element toe. Haar wezen ligt echter in een zodanige coördinatie van de reeds genoemde aspecten, dat daardoor de optimale ontwikkeling van een bepaald gebied — en van het land — als totaliteit wordt bevorderd” en ruimtelijke ordening „is gericht op een synthese, die meer is dan de som der delen”. Ook herinneren we aan de eerder geciteerde opvatting, dat geen belangrijke kostenverschillen tussen alternatieve oplossingen zouden bestaan, hetgeen ook zou betekenen dat een inrichtingsbeleid naar het geschetste beeld niet belangrijk méér zou kosten dan een eenvoudigweg voort laten werken van de bestaande krachten en instellingen.

(I.M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

Het lijkt ons dan niet ongerechtvaardigd als wij eraan twijfelen dat deze kostenloze coördinatie van ongekwalificeerde maatregelen enige garantie biedt dat we werkelijk in de buurt van een goede oplossing komen. Voor zover wij weten is er nog maar weinig bekend over de effectiviteit van maatregelen gericht op ruimtelijke ordening. Het zou wel eens kunnen zijn dat zeer krachtige en strikte, en op bepaalde momenten veel extra uitgaven vergende, maatregelen nodig zijn om een onomkeerbare ongunstige ontwikkeling van de ruimtelijke situatie in Nederland te voorkomen. Dit alles zou veel duidelijker worden, zodra we over konden gaan tot een fasering van het ruimtelijke-orderingsbeleid in etappen van 5 of 10 jaar, en daarmee op korte termijn voor de concrete consequenties van een langetermijnvisie gesteld zouden worden. Het zou bijvoorbeeld interessant zijn te zien welke concrete maatregelen achtereenvolgens genomen zouden moeten worden om omstreeks 2000 tot een bevolking van 3 mln. in het noorden te geraken (blz. 167), zowel om de bevolking aan te trekken, als om hen met werk- en leefmogelijkheden te voorzien (afgezien ervan dat dit cijfer wellicht herzien zal worden in het licht van de herziene bevolkingsprognose). Zulk een ontwikkeling zou een krachtige omkering van bestaande tendenties betekenen. Fasering is ook nuttig om te zien dat de toekomst snel verleden tijd dreigt te worden bij ruimtelijke ordening; de nota wijst zelf al op het onbedoeld dichtgroeien van de „kleine ring” in het westen des lands (blz. 88).

Al met al blijft ook bij herhaalde lezing bij ons de indruk hangen, dat bij de bespreking van de te hanteren instrumenten onvoldoende de noodklok wordt geluid en een te optimistisch beeld wordt gegeven van de mate waarin maatregelen nodig zijn. Maar pas meer concrete, kwantitatief gespecificeerde, voorstellen, meer kennis over de effectiviteit van de maatregelen, en fasering van het voorgestelde beleid kunnen hier tot een concretere discussie voeren.

Schets voor een framework

Ten slotte willen wij, om niet bij bezwaren te blijven steken, kort en schetsmatig enkele elementen aangeven voor een framework voor verdere discussie en onderzoek over de ruimtelijke-orderingsvraagstukken.

Voor de allereerst te stellen *doeleinden* kunnen wij in eerste instantie aansluiten bij de nota (blz. 163): „Het doel van de ruimtelijke ordening is de bevordering van een ruimtelijke ontwikkeling die het welzijn van de samenleving — welvaart daaronder begrepen — zo goed mogelijk dient”. Dit kan meer operationeel gemaakt worden door aan te sluiten bij enkele doeleinden van de Nederlandse economische politiek: I. volledige werkgelegenheid (gespecificeerd als maximaal 2 pCt. werkloosheid van de beroepsbevolking). II. Betalingsbalansevenwicht. III. Een optimale groei van het nationaal inkomen (gespecificeerd als ca. 4,2 pCt.). IV. Gegeven deze groei, minimale investeringen, ofwel maximale consumptie in de wijdeste zin (welzijn), ofwel een maximale verhouding tussen opbrengsten in de wijdeste zin en kosten (dit alles gerekend als gedisconterde stromen). V. Rechtvaardige verdeling van het persoonlijk inkomen. Dit doeleinde is niet in een concrete doelstelling vastgelegd, maar wordt telkens opnieuw in politieke compromissen nagestreefd. VI. Men kan desgewenst aan deze doelstellingen toevoegen: een rechtvaardige (eventueel gelijke) verdeling van de regionale inkomens per hoofd van de bevolking.

De ruimtelijke implicaties volgen het duidelijkst uit doelstelling VI, maar ook als deze er niet zou zijn, zijn uit doel-

stelling IV consequenties voor de ruimtelijke ordening te trekken. In principe kan men trachten voor elke denkbare alternatieve oplossing de totale (stroom van) kosten te berekenen, alsmede de totale (stroom van) opbrengsten. Praktisch is dit waarschijnlijk niet mogelijk met een behoorlijke nauwkeurigheid, maar voor een vergelijking van enkele hoofdtypen van oplossingen zouden ruwe schattingen al een heel eind helpen. Als karakteristieken voor deze hoofdtypen zou men de mate van agglomeratie van de economische activiteiten en de bevolking in kernen en de mate van spreiding over heel Nederland van deze kernen kunnen nemen. De verschillen in kosten en opbrengsten tussen alternatieven kunnen dan in verband gebracht worden met de mate van agglomeratie in de onmiddellijke omgeving van een activiteit en met de lokalisering in Nederland.

De eerder aangeduide bijzondere moeilijkheden van ruimtelijke planning komen in de schatting van de kosten tot uiting vooral bij het in rekening brengen van externe effecten. Het collectief karakter van de ruimte komt bijv. fraai tot uiting in de mogelijkheid landbouwstroken een recreatieve functie te laten vervullen. Bij de schatting van de opbrengsten (uit te drukken in termen van de gestelde doeleinden!), komt de fundamentele moeilijkheid, dat juist voor de ruimtelijke ordening een aantal minder tastbare zaken als bijv. ruimtebeleving, recreatie, en culturele en landschappelijke elementen, welke het „welzijn” mede bepalen, van belang zijn. Deze kwalitatieve elementen zijn niet eenvoudig te kwantificeren, en ook niet gemakkelijk tegen elkaar en tegen andere doeleinden af te wegen. Dit mag ons er echter niet van weerhouden om vooral het afwegen zo expliciet en duidelijk mogelijk na te streven, omdat losstaande maatstaven de neiging hebben na afloop van allerlei analyses op hun eentje de beslissing te bepalen. Bovendien zijn tot op grotere hoogte dan vaak gedacht kwantificering en afweging mogelijk door op de mate van bereidheid tot het betalen voor het genieten van deze zaken bij de bevolking te letten.

Bij wijze van voorbeeld duiden wij hier enkele mogelijke voor- en nadelen (in kosten en in opbrengsten) van agglomeratie en regionale spreiding aan, daarbij aanduidend of het betreffende aspect kwantitatief dan wel voorshands meer kwalitatief is.

Voordelen van agglomeratie.

a. Voor bepaalde economische activiteiten zijn hun gemiddelde kosten in sterk geagglomereerde gebieden lager, hetzij door hun eigen grote, agglomeratie veroorzakende, omvang (bijv. hoogovens), hetzij door hun ruimtelijke binding met specifieke andere activiteiten ²⁾ (bijv. toeleveringsbedrijven als reparatiewerkplaatsen en de afnemende bedrijven), hetzij doordat ze in het algemeen van sterke agglomeratie profiteren (bijv. banken en winkelcentra), (kwantitatief, zij het niet eenvoudig meetbaar).

b. Afgezien van congestieproblemen lijken de totale transportkosten bij een zekere mate van agglomeratie geminimaliseerd te worden, doordat een hiërarchisch patroon van centra met verschillende omvang optimaal blijkt te zijn ³⁾ (kwantitatief).

c. De uitgaven per hoofd van de bevolking in een gemeente voor zgn. openbare diensten blijken tot een be-

(vervolg op blz. 1222)

²⁾ Vgl. Prof. Dr. L. H. Klaassen: *Selecting industries for depressed areas*, O.E.C.D., Parijs 1966.

³⁾ Vgl. Prof. Dr. H. C. Bos: *The dispersion of economic activity*, Rotterdam University Press, Rotterdam 1965.

Naar een nieuwe Nota Ruimtelijke Ordening

door Drs. L. B. M. Mennes

IS de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening een goede nota? Deze vraag kan niet eenduidig worden beantwoord, daar de Nota drie zaken tegelijk behandelt: de planologische, economische en bestuurlijke problemen verbonden aan de ruimtelijke planning van Nederland. Als de vraag alleen betrekking heeft op het economische gedeelte van de Nota dan kan zij kort worden beantwoord: neen.

Waarom niet? Om twee redenen: de logische opbouw is niet juist en bovendien is de Nota veel te summier wat betreft concrete economische gegevens. Het ontbreken van gegevens is nauwelijks te verwijten, daar deze waarschijnlijk óf nog niet bestaan óf verspreid liggen bij verschillende Instituten en Diensten. Dit neemt niet weg dat dan toch een lijst van noodzakelijke onderzoekingen in de Nota had moeten worden opgenomen.

Maar laten we bij het begin beginnen. Wat de logische opbouw van de Nota betreft, de uitgangspunten hiervan zijn te vinden in de beide voorafgaande artikelen. Daar het economisch aspect van de ruimtelijke planning een probleem van economische politiek is waarover we kwantitatieve uitspraken willen doen, moet het ook als zodanig worden geformuleerd en worden ingepast in een algemeen economisch plan op lange of middellange termijn van het Centraal Planbureau.

Sinds het verschijnen van *Economic Policy: Principles and Design* van Prof. Tinbergen (1956) weten we dat de te volgen methodologie bestaat uit: het formuleren van doeleinden, het aangeven van instrumenten om deze te bereiken en ten slotte het vinden van een kwantitatief verband tussen deze twee categorieën van variabelen. Van een dergelijke aanpak, die dus aansluit bij de normale kwantitatieve formulering van de algemene economische politiek, is in de Tweede Nota niets te vinden.

HOE zou de logische structuur van een nieuwe Nota Ruimtelijke Ordening er dan kunnen uitzien? In het volgende wordt geprobeerd een dergelijke structuur te schetsen. Wij baseren ons daarbij op een studie van het Nederlandsch Economisch Instituut die binnenkort verschijnt ¹⁾:

a. Allereerst moet het land in gebieden worden verdeeld. Van deze gebieden moet men de huidige economische structuur kennen. Dit houdt o.a. in: het inkomen per hoofd en de bijdragen van de diverse sectoren van economische activiteit tot de totale toegevoegde waarde gecreëerd binnen elk gebied. Essentieel is hierbij het verschil tussen regionale en overige sectoren. Regionale sectoren zijn die sectoren waarvan het betreffende produkt binnen de regio zelf moet worden geproduceerd, meestal vanwege onoverkomelijk hoge transportkosten. Voorbeelden: woningbouw, transportsysteem, vele diensten.

b. Er moeten doeleinden worden geformuleerd voor een bepaald doeljaar. Uitgaande van de huidige situatie kan er op basis van de ontwikkeling in het verleden voor het

doeljaar een schatting worden gemaakt van het regionaal inkomen per hoofd en de samenstelling van het inkomen naar sectoren van herkomst, aannemende dus dat er geen bewuste ruimtelijke politiek wordt gevoerd. Deze regionale inkomens moeten natuurlijk consistent zijn met de totale inkomensprojectie van het Centraal Planbureau. Dit wordt verder stilzwijgend aangenomen. Het resultaat van deze regionale inkomensprojectie kan om twee redenen niet gewenst zijn: te grote regionale verschillen in inkomen per hoofd en mogelijk teveel concentratie van economische activiteit in bepaalde gebieden. Teveel betekent dan dat het gebied zó vol wordt dat de nadelen van agglomeratie en ruimtelijke concentratie groter worden dan de voordelen. Deze beide overwegingen moeten vertaald worden in inkomensdoeleinden. Wat betreft de regionale inkomensverschillen zal dit niet zo moeilijk zijn, maar wél met betrekking tot een mogelijke overconcentratie van economische activiteit.

c. Daartoe moet men per regio voor iedere sector van economische activiteit weten wat een uitbreiding van de produktie in de zgn. overige sectoren inhoudt aan noodzakelijke uitbreidingen in de regionale sectoren. Met behulp van bijbehorende werkgelegenheidscijfers, maximale pendelafstanden e.d. kan men een indicatie krijgen van de gevolgen wat betreft de „volte” van de verschillende gebieden.

d. Hierop sluit aan dat men een indruk moet hebben van de verschillen tussen de diverse gebieden in kosten (i.c. investeringskosten) bij uitbreiding van elk van de overige sectoren, rekening houdend met de noodzakelijke uitbreiding van de regionale sectoren. De aan een grote fysieke volte van een gebied vastzittende nadelen, die moeilijk te meten zijn, kunnen dan bijv. als extra kosten toegerekend worden door een bepaald opslagpercentage. Het is noodzakelijk over deze en de in punt c genoemde schattingen te beschikken vóórdat er beslissingen worden genomen, bijv. dat er 3 miljoen mensen in het noorden moeten gaan wonen. Als het bij gelijkblijvende groei minder aan investeringen zou kosten als deze mensen in het westen terecht kwamen dan kunnen alleen de overwegingen genoemd in punt b ertoe leiden om te proberen vestiging in het noorden aantrekkelijker te maken. We weten dan wat een dergelijke ruimtelijke politiek ons gaat kosten. Bovendien is het dan ook mogelijk om enige alternatieven, uiteraard met bijbehorende kosten, met elkaar te vergelijken. Ook iets wat in de Tweede Nota pijnlijk wordt gemist.

e. Instrumenten en hun effectiviteit. Hierover is weinig bekend. Zeker is dat, wil men meer mensen in een bepaald gebied krijgen, eerst werkgelegenheid gecreëerd moet

¹⁾ L. B. M. Mennes, J. Tinbergen en J. G. Waardenburg: *The Element of Space in Development Planning*.

De ruimtelijke ordening in Nederland en de invloed van de (buitenlandse) economische ontwikkeling

door Drs. E. H. van de Poll

DAT de invloed van datgene, wat in het buitenland gebeurt op onze nationaal-economische ontwikkeling zeer groot is, zal voor de lezers van dit blad nauwelijks betoog behoeven. Het spreekt de economen zonder meer aan dat de publikaties van het Centraal Planbureau plegen te beginnen met een overzicht omtrent de te verwachten ontwikkeling in het buitenland. De ontwikkeling daar, immers, is van overwegende betekenis voor de Nederlandse buitenlandse handel, voor de vraag naar onze vervoersdiensten en voor de ontwikkeling van het transitoverkeer en deze bepalen op hun beurt weer in belangrijke mate de mogelijkheden van onze nationaal-economische ontwikkeling.

Uitgaande van deze situatie is in dit artikel nader ingegaan op het vraagstuk van de *interdependentie tussen de invloed van de buitenlandse economische ontwikkeling op onze nationale economie enerzijds en het te voeren ruimtelijk beleid* zoals dit is uitgestippeld in de nota over de ruimtelijke ordening enz. anderzijds.

Het gaat hier mijns inziens om de vraag of het mogelijk is de in de nota over de ruimtelijke ordening en in andere regeringsnota's (bijv. de zeehavennota) geformuleerde doelstellingen te realiseren, uitgaande van de gedachte dat tevens een maximum aan profijt moet worden getrokken van de kansen die de te verwachten buitenlandse economische ontwikkeling ons biedt en omgekeerd. Deze vraag is in dit artikel misschien wel ruim opgevat als de vraag: zijn de ruimtelijke doelstellingen te rijmen met de economische doelstellingen, zoals bijv. van de maximale economische groei of volledige werkgelegenheid, of sluit het nastreven van de ruimtelijke doelstellingen het verkrijgen van een maximum economisch resultaat uit en omgekeerd (een dergelijke wat uitgebreide vraagstelling lijkt wel verantwoord, omdat datgene wat in het buitenland plaatsvindt vrijwel het gehele gebeuren op economisch terrein in Nederland bepaalt).

worden. Hoe? De tot nu toe gebruikte instrumenten, zoals bijv. investeringsfaciliteiten, hebben weinig effect gehad. Waarschijnlijk helpen alleen de vestiging van overheidsbedrijven en misschien een regelrecht verbod om zich ergens anders te vestigen.

DIT brengt ons op ons tweede punt van kritiek: het ontbreken in de Tweede Nota van concrete gegevens. Zoals gezegd lijkt de enige mogelijkheid dat een lijst met toekomstige onderzoeken wordt opgenomen. Het is niet moeilijk uit het bovenstaande een lijvig studieprogramma samen te stellen:

1. Per regio projecties van bevolking, inkomen per hoofd, werkgelegenheid. Bovendien projecties van produktie of inkomen naar sector van herkomst.

E.-S.B. 29-11-1967

Economische ontwikkeling en ruimtelijk beleid

Deze vraag is uiterst moeilijk te beantwoorden. Van verschillende kanten is gesteld dat bij het uitstippelen van de ruimtelijke doelstellingen vrijwel geheel aan de economische kanten van de zaak is voorbijgegaan. Zo stelt Drs. Verburg ¹⁾ dat de economische inbreng bij de ontwikkeling van de beleidsideeën op het gebied van de ruimtelijke ordening is verwaarloosd. Een soortgelijke gedachte kan men ook aantreffen in het artikel van Karsbergen, waar hij ingaat op de ruimtelijke aspecten van het zeehavenbeleid, zoals is uiteengezet in de zeehavennota ²⁾.

In beginsel zou ik deze mening willen onderschrijven, al zou ik in dit artikel nog wel enige kanttekeningen willen plaatsen over de praktische mogelijkheden van een gefundeerde inbreng van de kant van de economen. In principe kan echter worden gesteld dat de ruimtelijke doelstellingen in Nederland worden geformuleerd zonder een voldoende kwantitatieve analyse van de offers die moeten worden gebracht om deze doelstellingen te bereiken en de gevolgen daarvan op onze nationale economie als geheel. De economische groei wordt in de nota over de ruimtelijke ordening min of meer als gegeven beschouwd en aan een eventuele beïnvloeding van deze groei door het voeren van een bepaald ruimtelijk beleid wordt voorbijgegaan. De vraag, welke kwantitatieve invloed bepaalde overheidsmaatregelen (bijv. op het gebied van het uitvoeren van rijkswerken) zullen hebben op de verdeling van economische activiteiten en bevolking enz. over Nederland wordt niet aan de orde gesteld, zodat niet kan worden overzien of de instrumenten die men denkt te hanteren ook het gewenste kwantitatieve ruimtelijke effect zullen hebben (het vaststellen van de bestemming

¹⁾ Drs. M. C. Verburg: „Tweede Nota Ruimtelijke Ordening” in *Bouw* van 27 mei 1967.

²⁾ Drs. J. Karsbergen: „Het Nederlandse zeehavenbeleid” in *Tijdschrift voor Vervoerswetenschap*, no. 1, jaargang 1967.

2. Per regio en per sector een „cost-benefit”-analyse, zoals is uiteengezet in de bovenstaande punten c en d. Regionale „input-output”-tabellen zouden hiertoe erg nuttig zijn.

3. Een studie over de instrumenten en hun effectiviteit.

De lezer zal misschien zeggen dat dit programma te ambitieus is om zelfs maar aan te beginnen. Toch lijkt het mogelijk om met de reeds bestaande gegevens (bijv. de nationale „input-output”-tabel) al enige resultaten te bereiken. Waar het om gaat is dat een nieuwe Nota Ruimtelijke Ordening het economisch aspect van de ruimtelijke planning formuleert als een probleem van economische politiek en de wegen aangeeft om tot kwantitatieve uit-spraken te komen.

N.E.I.

L. B. M. MENNES.

van een bepaald grondgebied betekent zeker nog niet dat die bestemming ook zal worden gerealiseerd). Daar komt nog bij dat ook de kosten van de maatregelen, die worden voorgesteld, niet worden vermeld zodat de vraag, in hoeverre door het maken van kosten ten behoeve van het ruimtelijk beleid middelen aan andere dan ruimtelijke doeleinden worden onttrokken, niet in beschouwing kan worden genomen.

Van economisch standpunt bezien is het formuleren van doelstellingen op het gebied van de ruimtelijke ordening zonder een gefundeerde kwantitatieve analyse van de daaraan verbonden economische offers en gevolgen een moeilijk te verticren zaak. Zonder deze kwantitatieve analyse kan mijns inziens in feite geen antwoord worden gegeven op de in het begin van dit artikel geformuleerde vraag over een eventuele strijdigheid tussen het nastreven van genoemde ruimtelijke doeleinden en genoemde economische doeleinden.

Deze strijdigheid kan overigens niet altijd bij voorbaat worden aangenomen. Op bepaalde punten bestaan er, naar ook in de praktijk is gebleken, goede mogelijkheden om zowel de ruimtelijke doelstellingen als de economische doelstellingen te dienen.

Een zeker spreidingsbeleid, bijv. in de richting van de gebieden met hoge werkloosheid, zoals op het ogenblik in Nederland geschiedt, heeft niet alleen ruimtelijk, maar ook economisch bepaalde voordelen omdat, uitgaande van een geringe mobiliteit van de arbeid, langs deze weg bepaalde, anders ongebruikt gebleven arbeidskrachten in het produktieproces kunnen worden ingeschakeld, waardoor nationaal-economisch gezien de produktie en daardoor de exportmogelijkheden worden vergroot.

Het bestemmen van bepaalde terreinen voor de vestiging van industrieën in een stad kan niet alleen ruimtelijk, bijvoorbeeld uit een oogpunt van leefbaarheid, maar ook economisch van belang zijn, omdat de concentratie van industrieën op bepaalde plaatsen tot gevolg kan hebben dat de voorzieningen op het gebied van de infrastructuur enz. relatief goedkoper kunnen worden en het vestigingsklimaat in het algemeen wordt verbeterd door de concentratie van industrieën en daarbij behorende dienstenverlenende bedrijven.

Aan de andere kant laat zich zeker een situatie denken, waarbij wel een zekere strijdigheid bestaat tussen het ruimtelijk beleid en het economisch beleid. Dit zou bijvoorbeeld het geval kunnen zijn wanneer, door het aanvaarden van een bepaald ruimtelijk beleid, bepaalde zeer gunstig gelegen terreinen met een reeds bestaande infrastructuur die aan vele eisen voldoet, aan economisch lucratieve doeleinden worden onttrokken, zoals bijvoorbeeld wel is gesteld ten aanzien van de ruimtelijke ideeën die er bestaan op het gebied van het al of niet bestemmen van bepaalde gebieden nabij de grote havens in het westen des lands tot zeehaventerrein. De groei van onze economie en die in het buitenland gaat uiteraard gepaard met een sterk toenemende import en transitio van grondstoffen via onze havens in het westen des lands. Op deze invoer en doorvoer is tevens een grote industriële activiteit geënt, die

relatief veel ruimte in beslag neemt. Het niet ter beschikking stellen van de voor dit doel benodigde terreinen, op grond van ruimtelijke overwegingen, kan er dan ook toe leiden dat de economische groei in Nederland (en ook in andere landen) wordt afgeremd.

Strijdigheid lijkt bijv. ook mogelijk op het gebied van de te volgen investeringspolitiek op het gebied van de overheidsinvesteringen. De omvang en de richting van de overheidsinvesteringen kunnen verschillend zijn al naar gelang men een spreidingsbeleid of een maximale economische groei voorstaat enz. Er bestaat dan een duidelijke conflictsituatie. Geeft men in dat geval de voorkeur aan de economische groei of aan een bepaald wenselijk geacht ruimtelijk patroon?

Welke bijdragen kunnen de economen leveren?

In het bovenstaande is kritiek uitgeoefend op het formuleren van ruimtelijke doelstellingen zonder het hanteren van de economische kwantitatieve analyse en is gewezen op het feit dat een strijdigheid bij het nastreven van ruimtelijke doeleinden en economische doeleinden zeker denkbaar is.

Naar mijn mening mag echter met deze constatering niet worden volstaan. Deze zou, indien enigszins mogelijk, moeten worden gevolgd door het aandragen van het benodigde wetenschappelijke instrumentarium om de bepleite economische doorlichting van het ruimtelijk beleid ook inderdaad in de praktijk te kunnen effectueren.

Nu komen mijns inziens de mogelijkheden en moeilijkheden die zich op dit terrein voordoen in de reeds eerder aangehaalde publikaties van Verburg en Karsbergen te weinig uit de verf. Verburg pleit, zoals vermeld, voor een economische inbreng bij de ruimtelijke ordening, maar constateert aan de andere kant dat de regionale economie (die deze inbreng m.i. toch zou moeten leveren) in Nederland een verwaarloosde wetenschap is. Karsbergen spreekt in zijn artikel over de noodzaak van het hanteren van economische criteria en over de wenselijkheid van een kwantitatieve benadering van de nationaal-economische betekenis van havencomplexen, maar geeft overigens weinig aanknopingspunten om een dergelijke benadering, die ik op zichzelf gaarne wil onderschrijven, ook in de praktijk te kunnen effectueren. Het verwijt dat door beide schrijvers gericht wordt aan de samenstellers van de nota's met betrekking tot de ruimtelijke ordening enz., namelijk dat de economische benaderingswijze niet aan haar trekken is gekomen bij het uitstippelen van het ruimtelijk beleid, verliest daardoor mijns inziens aan kracht. Het is juist één van de grote moeilijkheden dat op dit moment nog onvoldoende economische bouwstenen kunnen worden aangedragen om een dergelijke verantwoorde kwantificering van de economische gevolgen van een bepaald ruimtelijk beleid te kunnen geven, al zijn in de laatste tijd beslist vorderingen in deze richting gemaakt.

Op dit moment bestaan er bij mijn weten nog geen praktisch hanteerbare methoden om de verschillen in economische gevolgen (bijv. op het gebied van de groei van het nationaal inkomen of op het gebied van de werkgelegenheid) van verschillende spreidingsalternatieven te kunnen meten en dat zou toch moeten kunnen gebeuren,

(I.M.)

Uw reserves deskundig belegd: aandelen

wil een verantwoorde, kwantitatief gerichte oordeelsvorming mogelijk zijn. Wel zijn de mogelijkheden in deze richting in de laatste tijd vergroot, doordat het C.B.S. klaar is gekomen met de samenstelling van de regionale rekeningen voor het jaar 1960. Voor de hierboven bedoelde kwantificering zal echter ongetwijfeld meer materiaal moeten kunnen worden aangedragen. Zo bestaat er momenteel nog onvoldoende inzicht in de *economische groei* in de verschillende regio's. Hieromtrent zal overigens steeds meer bekend worden wanneer, zoals ook in de bedoeling van het C.B.S. ligt, de opstelling van de regionale rekeningen periodiek wordt herhaald. Daarnaast bestaat bijvoorbeeld behoefte aan meer inzicht omtrent het geïnvesteerde vermogen in de verschillende gebieden om het investeringsrendement in zo'n gebied te kunnen meten. Momenteel geven de cijfers van de regionale rekeningen alleen de mogelijkheid om de verschillen te kunnen zien tussen de diverse provincies en regio's voor wat betreft de toegevoegde waarde per hoofd van de beroepsbevolking. Deze verschillen zullen echter ongetwijfeld voor een belangrijk deel voortspuiten uit verschillen in de omvang van de kapitaalvoorraad per hoofd van de beroepsbevolking in de diverse provincies en regio's, maar hieromtrent staan onvoldoende gegevens ter beschikking.

Naar mijn gevoelens heeft Kuiler dit onvoldoende onderzoekend wanneer hij op basis van een relatief hoge toegevoegde waarde per hoofd van de beroepsbevolking in het Waterweggebied (blijkend uit de cijfers van de regionale jaarrekening voor 1960) onder meer concludeert dat deze cijfers laten zien dat Rotterdam niet voor niets veel te eisen heeft gehad en nog steeds heeft van de centrale overheid in Den Haag³⁾. Deze eis kan mijns inziens niet op de in het bedoelde artikel genoemde cijfers worden gebaseerd, omdat deze geenszins aantonen dat een relatief hoog nationaal-economisch *rendement* van de *investeringen* in het Waterweggebied wordt verkregen en dit zou toch moeten worden aangetoond wanneer men stelt dat het verlangen van Rotterdam om meer geld uit de kas van de rijksoverheid (welke gelden dan toch zouden moeten worden bestemd voor *investeringsdoeleinden*) gerechtvaardigd is.

Als totaalbeeld moet dus worden geconstateerd dat de gevolgen op de nationaal-economische ontwikkeling van spreidingsalternatieven op het gebied van economische activiteiten over Nederland (of over meerdere landen wanneer men internationaal wil denken) op dit moment nog niet kunnen worden gemeten. Momenteel is nog onvoldoende statistisch materiaal beschikbaar om langs empirische weg modellen samen te stellen, die tegen de achtergrond van de nationale economische ontwikkeling de regionaal-economische ontwikkeling kunnen verklaren. Het ziet er echter naar uit dat de mogelijkheden op dit terrein in de toekomst beter zullen worden.

Een andere in opzet beperkter methode om de economische criteria in te brengen bij het beoordelen van alternatieven op het gebied van de ruimtelijke ordening is het hanteren van de nationaal-economische rentabiliteitsberekening voor de beoordeling van concrete projecten, die uit een oogpunt van ruimtelijke ordening wenselijk

worden geacht, om aldus te komen tot een prioriteitenbepaling⁴⁾. Het theoretisch denken op dit terrein in Nederland heeft in de afgelopen periode zeker goede vorderingen gemaakt, hetgeen bijvoorbeeld blijkt uit het voortreffelijke preadvies van Prof. Oort, geschreven voor het symposium over verkeerseconomie te München⁵⁾. Ook in de praktijk wordt een dergelijke methode reeds vaak toegepast bij de beoordeling van de economische merites van overheidsinvesteringen, al blijven de resultaten vaak intern en is de toepassing zeker voor uitbreiding vatbaar. Dit neemt overigens niet weg dat bij de toepassing van deze methode vaak arbitraire beslissingen moeten worden genomen. Het idee van de nationaal-economische rentabiliteitsberekening wordt gemakkelijker gelanceerd dan gehanteerd. Een dergelijke rentabiliteitsberekening moet bijv., gezien de lange levensduur van de meeste overheidsprojecten en een zekere overcapaciteit in de beginperiode (bijv. wegen, havens enz.), worden gebaseerd op een voorspelling over een relatief lange periode en een dergelijke lange-termijnvoorspelling is tot op zekere hoogte altijd arbitrair.

Indien in het bedrijfsleven een achteraf gezien foute investering is gedaan, gebaseerd op een inzicht in de toekomst dat later onjuist blijkt te zijn geweest, dan merkt men dit onmiddellijk in de bedrijfsresultaten. Bij overheidsinvesteringen merkt men niet zo gemakkelijk dat men, naar achteraf blijkt, een foute investeringsbeslissing heeft genomen. Mede hierdoor wordt nogal eens een overdreven voorstelling gegeven van de toekomstmogelijkheden die geschapen worden door het overheidsproject, hetgeen wel wordt aangeduid door te spreken van een *pressie-prognose*. Nacalculaties vinden bij overheidsinvesteringen vaak niet plaats. Dit zou veel meer moeten gebeuren.

Een verwante moeilijkheid, verbonden aan het economisch beoordelen van de overheidsinvesteringen is, dat de effecten op de ontwikkeling van een streek of regio vaak heel moeilijk te kwantificeren zijn. Doorgaans kan niet duidelijk worden overzien welke ontwikkeling precies zal worden geïnduceerd door het aanleggen van een haven of weg bijvoorbeeld en dit gegeven is zowel voor degenen die aan ruimtelijk beleid doen als degenen die de berekening van de nationaal-economische rentabiliteit moeten maken van het grootste belang.

Het maken van een rentabiliteitsberekening voor een object kan tot gevolg hebben dat dit project teveel geïsoleerd in beschouwing wordt genomen. Weliswaar bestaan er theoretisch aanknopingspunten om de berekeningen voor meerdere projecten tegelijk en voor een combinatie van projecten uit te voeren en ook de volgorde, waarin deze projecten moeten worden uitgevoerd en de timing daarvan in de beschouwingen op te nemen, maar dit neemt niet weg dat naar mijn weten dergelijke bereke-

³⁾ Prof. Dr. H. C. Kuiler: „Het Nieuwe-Waterweggebied. Regionale rekeningen voor een economisch kerngebied” in *E.-S.B.* van 14 september 1966.

⁴⁾ Ook zou kunnen worden overwogen meer dan tot dusverre het prijsmechanisme te introduceren bij het leveren van overheidsdiensten en dan te kijken naar de bedrijfseconomische rentabiliteit.

⁵⁾ Preadvies: *Criteria for investments in the infrastructure of inland transport.*

(I.M.)

VEREENIGD BEZIT VAN 1894

ningen in de praktijk in Nederland nog niet hebben plaats gevonden. Een dergelijke benadering van de rentabiliteiten van verschillende objecten, waarbij de volgorde waarin deze werken moeten worden uitgevoerd tevens in beschouwing wordt genomen, is in de praktijk zeker geen eenvoudige zaak. Op dit terrein zal nog veel onderzoekwerk moeten worden verricht en veel ervaring moeten worden opgedaan. De resultaten van deze studies zullen ons in staat stellen de ruimtelijke-ordeningsplannen, welke typisch lange-termijnplannen zijn, beter te kunnen beoordelen.

Een eerste belangrijke stap in deze richting, voor wat de investeringen en de infrastructuur voor het verkeer betreft, wordt momenteel gedaan in de vorm van het verkeersonderzoek dat door het Nederlandsche Economisch Instituut in opdracht van de Minister van Verkeer en Waterstaat wordt verricht. Bij dit onderzoek, dat ca. 3 jaar zal duren, zal het verkeersvolume in Nederland en de daarbij behorende behoefte aan interlokale hoofdwegen en spoorlijnen worden geraamd voor de jaren 1980, 1990 en 2000.

Conclusie

De conclusie, die ik uit het bovenstaande zou willen trekken is, dat bij de formulering van beleidsideeën op het gebied van de ruimtelijke ordening sterk onvoldoende rekening wordt gehouden met datgene, wat economisch wenselijk en mogelijk is. Men zou het ook zo kunnen stellen dat de beleidsideeën op dit terrein worden geformuleerd met bepaaldelijk onvoldoende kennis van zaken omtrent de economische achtergronden en de financieel-economische haalbaarheid van de voorgestelde of gewenste maatregelen. Nederland is met zijn economie bovendien sterk afhankelijk van datgene wat er in het buitenland gebeurt en heeft er, economisch gezien, belang bij zich zo snel mogelijk bij deze buitenlandse ontwikkeling aan te passen en dit kan in strijd komen met de heersende ideeën omtrent de ruimtelijke ordening.

Aan de andere kant meen ik dat, al wordt van economische zijde getracht hier wat aan te doen, momenteel nog onvoldoende materiaal wordt aangedragen om het mogelijk te maken bepaalde ruimtelijke ideeën op hun economische merites te kunnen toetsen. Het zou verstandig zijn dat van economische en statistische zijde zo snel mogelijk in deze leemte wordt voorzien. Op het ogenblik wordt naar mijn mening aan de bestuurders teveel vrij spel gegeven bij het uiten van verlangens, omdat een economisch wetenschappelijke correctie vaak niet mogelijk is. Duidelijk blijkt dit bijvoorbeeld uit het feit dat in Nederland verschillende regio's om meer geld uit de rijkskas vragen met vaak zeer uiteenlopende argumenten. Zo hoort men in het westen stellen dat bepaalde grote steden het trekpaard zijn van onze nationale economie en dat daarvoor een grotere bijdrage van rijkswege in dit gebied verantwoord is. In andere gebieden stelt men weer dat men achtergebleven is, maar grote potentiële mogelijkheden heeft en dat op die gronden een grotere rijksbijdrage gerechtvaardigd is. Misschien wat scherp gezegd dreigt er in Nederland zo een situatie te ontstaan, waarbij elke regio op verschillende en vaak tegengestelde gronden om meer geld vraagt zonder dat een kritische, economische beoordeling omtrent het al of niet gewenst zijn van dergelijke verstrekkingen van middelen goed mogelijk is. De economen zullen snel materiaal moeten aandragen om over dergelijke politieke denkbeelden een beter economisch oordeel te kunnen vellen dan thans mogelijk is.

's-Gravenhage.

E. H. VAN DE POLL, econ. drs.

De financiering van

Tweede Nota

DE financiering van de investeringen, verband houdende met de ruimtelijke ordening, wordt besproken in het zevende hoofdstuk van de Tweede Nota. Dit hoofdstuk draagt de titel: „Beleid ter verwezenlijking van de toekomstvisie”. Terecht komt het financiële aspect als een onderdeel hiervan aan de orde. Voor een goed begrip volgen hieronder eerst enkele citaten uit de betrokken paragraaf (blz. 181-185).

„Ruimtelijke ordening is een bewuste coördinatie door de overheid van het gebruik van de grond en de daarmee onmiddellijk samenhangende activiteiten. . . . Hierdoor kan de plaatskeuze van de te verrichten investeringen worden bepaald; ook kan het tempo van uitvoering worden beïnvloed”.

Het is duidelijk dat behalve financiële ook economische aspecten bij deze coördinatie naar voren komen. Zowel door de plaatskeuze als door het tempo van uitvoering van de investeringen kan men op de groei van het nationaal inkomen (en trouwens ook op andere doeleinden van nationaal-economische politiek) invloed uitoefenen. Economische overwegingen mogen echter niet domineren.

„In de praktijk zal steeds voor een concreet project in een concrete situatie voor ogen moeten staan, dat het totale overheidsbeleid gericht is op de bevordering van het welzijn van de bevolking, waarvan de welvaart een belangrijk deel uitmaakt, maar waarvan andere elementen ook een essentieel onderdeel vormen”.

Met andere woorden: Nederland is welvarend genoeg om zich de luxe van een eventueel vanuit economisch gezichtspunt minder optimaal ruimtelijk beleid te veroorloven, indien hieraan belangrijke immateriële voordelen verbonden zijn. Als zodanig worden genoemd: het handhaven van visueel en recreatief aantrekkelijke open ruimten, het weren van hinder door lawaai of stank en het vermijden van te lange reistijden tussen woning en werk. Alhoewel in eerste instantie deze gedachte aanvaardbaar is, is het toch begrijpelijk dat na kennisneming ervan de lezer met enigszins verscherpte belangstelling volgt hetgeen in de Nota wordt medegedeeld over de financiering van de voorgestelde toekomstvisie.

In de eerste plaats wordt geconstateerd, dat het beleid inzake grote investeringssectoren als woningbouw, aanleg van rijkswegen, omvorming van de bestaande steden en grote recreatieve elementen, gedurende het eerste decennium na de oorlog betrekkelijk terughoudend is geweest. Daarna heeft het regeringsbeleid geleidelijk een heroriëntatie ondergaan. Met voorbeelden uit de periode 1958-1965 wordt duidelijk gemaakt hoezeer in de terughoudendheid ten aanzien van de genoemde investeringen wijziging is gekomen.

Met betrekking tot de toekomst spreekt de Nota de verwachting uit dat drastisch zullen toenemen die investeringen, waarmee nog maar een eerste begin is gemaakt, zoals krotopruijing en sanering, stadsreconstructie, verbetering van vervoer en verkeer binnen de steden, aanleg van grote recreatiegebieden en bestrijding van lucht- en waterverontreiniging. Een kwantitatief uitgewerkte prog-

le ruimtelijke ordening

door Dr. A. J. Hendriks

nose kan echter niet worden gegeven. De regering onderzoekt de mogelijkheid van een meerjarig uitgavenplan tot 1970, zo deelt de Nota mede.

„Essentieel is echter dat deze taken bewust worden aanvaard en dat in een totaal economisch en budgettair beleid de noodzaak wordt verwerkt om voor dergelijke zaken voor de afzienbare toekomst te rekenen met een toeneming die sneller is dan die van de produktie”.

Voor de financiering betekent dit volgens de Nota dat extra middelen nodig zullen blijken in de vorm van extra retributies en speciale heffingen, verhoging van de belastingen en grotere leningen. De paragraaf eindigt dan met de zin:

„Zonder ‚consumptie-offers’ is het in deze nota geschetste beeld van een ook in de toekomst leefbaar ingericht Nederland niet te realiseren; zij dienen derhalve in wezen ook het eigen belang van de bevolking, die alleen op deze wijze in staat kan worden gesteld van de bereikte welvaart ten volle te genieten”.

Kort samengevat kan worden gezegd dat van de kosten verbonden aan de door de regering ontwikkelde toekomstvisie niet meer bekend is dan dat deze bijzonder groot zullen zijn en dat de verwezenlijking van deze toekomstvisie alleen door beperking van de consumptieve uitgaven van de Nederlandse consument mogelijk zal blijken.

Congresonderwerp

Over de inhoud van de toekomstvisie, ontvouwd in deze Nota, zijn congressen gehouden, vergaderingen belegd, tijdschriften vol geschreven enz. Aan het hierboven geciteerde slot van de paragraaf over de financiering van het geheel is echter weinig aandacht geschonken. En dat terwijl in dit onderdeel van de Nota duidelijk wordt gesteld, dat de gehele zaak niet doorgaat, indien het Nederlandse volk niet bereid is zich in zijn consumptie te matigen. Wanneer men zich realiseert hoe moeilijk het valt matiging in de consumptie te bewerkstelligen ten behoeve van bijvoorbeeld de ontwikkelingshulp, dan is duidelijk dat over de inhoud van de toekomstvisie van de Tweede Nota onevenredig veel en over de wijze waarop deze toekomstvisie kan worden gerealiseerd onevenredig weinig gecongresseerd, vergaderd en gepubliceerd wordt. En dat ondanks de aangegeven waarschuwing in de Nota zelf. Het is dus bepaald urgent aan het vraagstuk van de financiering aandacht te schenken.

Nader op dit onderwerp ingaande kan in de eerste plaats worden opgemerkt, dat de betekenis van het finan-

cieringsaspect van de ruimtelijke ordening *niet* uitsluitend bestaat uit het aangeven van de financiële middelen om de realisering van de opgestelde plannen mogelijk te maken. Dit is het standpunt, blijkens bovenstaande citaten, ingenomen door de Tweede Nota. Het financieringsaspect heeft ook betrekking op de bepaling van de financiële grenzen, waarbinnen het ruimtelijke plan zijn opzet moet vinden. Zo goed als er esthetische, juridische, economische en andere grenzen zijn waarmede men bij het ontwerpen van een toekomstvisie rekening moet houden, zo goed zijn er de financiële mogelijkheden en onmogelijkheden.

Hoezeer het van belang is vast te stellen wat in een toekomstvisie behoort tot de realiseerbare plannen en wat tot de wensdromen, niettemin is het kwantificeren van de grens der financiële mogelijkheden geen eenvoudige aangelegenheid. De ervaringen op gemeentelijk niveau hiermede opgedaan vormen evenwel een duidelijke indicatie dat dit werk van een niet gemakkelijk te onderschatten betekenis is.

De financiering op gemeentelijk niveau

Zo werd voor een gemeente in Nederland onlangs een onderzoek ¹⁾ voltooid, waarbij in het kader van de ruimtelijke ordening niet alleen een ontwikkelingsplan voor de gemeente, maar ook een financieel plan ter dekking van de voorgenomen investeringsuitgaven werd opgesteld. De gevolgde werkwijze was aldus:

Uitgegaan werd van enkele concreet geformuleerde doelstellingen van het betrokken gemeentebestuur. Deze doelstellingen werden in overleg geformuleerd, na voorafgaand onderzoek naar de kenmerken van de vermoedelijke toekomstige ontwikkeling van de gemeente. Van de doelstellingen konden een groot aantal investeringsprojecten worden afgeleid. Om enkele voorbeelden te noemen: reconstructie van het centrum, een nieuw gemeentehuis, een overdekt zwembad, een cultureel centrum, sportvelden enz. Voor zover de verzamelde investeringsprojecten zich in een daartoe geëigende fase van voorbereiding bevonden, werden zij opgenomen in een vijfjaarlijks investeringsplan en werden de eraan verbonden rente- en afschrijvingslasten berekend.

¹⁾ In opdracht van het betrokken gemeentebestuur ingesteld door het Nederlandsch Economisch Instituut.

(I.M.)

**administratie-
problemen?
besteedt ze uit!**

Besteedt uw administratieproblemen uit. Aan Bedrijfsadministratiekantoor Holland N.V. Daar staan 2 computers tot uw beschikking. Met

ponskaart- en ponsbandinvoer. En met magneetband eenheden en verwisselbare schijvenpakketten. Efficiënt voor u! Wij zullen het u graag uitleggen en voorrekenen.

Bedrijfsadministratiekantoor Holland N.V., Coolsingel 49, Rotterdam Tel. 010-116155. Centrum voor Elektronische Informatieverwerking.

Het hierna volgende, meest essentiële, gedeelte van het onderzoek bestond uit de beantwoording van de vraag tot welk maximum de gemeente in de toekomst investeringslasten zou kunnen aanvaarden. Dit impliceerde een onderzoek naar de structuur van de financiën van de betrokken gemeente. Nu stuit men bij financieel-economisch onderzoek van gemeentefinanciën in het algemeen op de moeilijkheid, dat de gemeentelijke administratie niet de opzet heeft inzicht te geven in de structuur van de gemeentelijke huishouding, maar gericht is op de verantwoordingsplicht jegens de gemeenteraad. In de loop der jaren is men hierbij aan allerlei voorschriften gebonden geraakt, die met de economie van het beheer der gemeentelijke financiën vaak maar weinig te maken hebben. Om een enkel voorbeeld te noemen: voor een inzicht in de structuur van de gemeentelijke financiën is van belang een onderzoek naar het verband tussen bepaalde uitgaven en bepaalde inkomensstromen. Hiertoe kan dienen een onderscheid tussen gemeentelijke activiteiten, welke aan de publieke en welke aan de particuliere sector zijn toe te rekenen. Men kan dan stellen, dat de activiteiten, vallende in de publieke sector, gedekt worden uit de algemene middelen, terwijl van de activiteiten in de particuliere sector slechts het saldo van de daarmee samenhangende inkomens- en uitgavenstromen per periode ten gunste of ten laste van de algemene dienst wordt gebracht. Om deze splitsing te kunnen aanbrengen moeten echter vele posten worden gehergroepeerd.

Een belangrijke ondersteuning voor het onderzoek naar de gemeentefinanciën is de C.B.S.-publikatie: *De gemeentefinanciën in economische categorieën. Methodologie en uitkomsten 1957-1960* (Uitg. Hilversum 1966). Van het baanbrekend werk door het C.B.S. ten behoeve van deze publikatie verricht kon dankbaar gebruik worden gemaakt. Het bleek mogelijk met behulp van een analyse van de gemeentelijke rekening over een zevental achtereenvolgende jaren een eenvoudig model van de financiën van de desbetreffende gemeente op te stellen. Aan de hand hiervan kon worden gedemonstreerd hoe de jaarlijkse ruimte tot het aanvaarden van nieuwe investeringslasten afhankelijk is van het verloop van de zelfstandige en onzelfstandige inkomstenbronnen, zowel als van de ontwikkeling

in de personeelsuitgaven en de aankoop van goederen en diensten, welke niet op investeringen betrekking hebben.

Een en ander had tot resultaat de mogelijkheid voor de toekomst investeringsplannen en financiële mogelijkheden met elkaar te confronteren. Dit vond plaats door de uit de ontwikkelingsplannen voortvloeiende investeringslasten te vergelijken met de berekende investeringscapaciteit, gegeven de ontwikkeling van bepaalde inkomstenbronnen en uitgavencategorieën.

Beleidsinstrument

De grote winst van dit onderzoek is echter geweest, dat op deze wijze aan het betrokken gemeentebestuur een beleidsinstrument ter beschikking is gekomen, waarmee kan worden beoordeeld:

1. wat van de voorgenomen investeringsplannen in de komende jaren, voor zover door de centrale financiering geen spaak in het wiel wordt gestoken, vermoedelijk kan worden gerealiseerd;
2. wat van de voorgenomen investeringsplannen kan worden gerealiseerd indien aan inkomsten- of uitgavenzijde bijzondere maatregelen worden getroffen;
3. wat van de voorgenomen investeringsplannen buiten de grenzen van het financieel mogelijke valt, in ieder geval in de komende jaren en vermoedelijk ook op langere termijn.

Ongetwijfeld zullen berekeningen van de lasten, verbonden aan investeringen in het kader van de ruimtelijke ordening op het niveau van het Rijk, vele malen gecompliceerder zijn dan die voor een enkele, niet eens zo heel grote gemeente. Ongetwijfeld zal het ook veel moeilijker zijn op nationaal niveau de mogelijkheden tot het aanvaarden van nieuwe lasten op het terrein van de ruimtelijke ordening voor de toekomst te ramen. Niettemin zou naar ons oordeel de gehele discussie over het ruimtelijk beeld van Nederland in het jaar 2000 al veel aan werkelijkheidszin winnen, indien op grond van een globale benadering kon worden aangegeven:

- A. welke plannen zonder bijzondere maatregelen vermoedelijk realiseerbaar zullen blijken;
- B. welke plannen alleen op grond van bijzondere financiële maatregelen realiseerbaar zijn alsmede welke maatregelen dit dan zouden moeten zijn;
- C. welke onderdelen van de toekomstvisie tot de categorie wensdromen moeten worden gerekend.

Ook de discussie over (m.b.t. de toekomstvisie van de Tweede Nota) alternatieve oplossingen voor het leefbaar houden van Nederland zal door een dergelijke benaderingswijze meer inhoud verkrijgen. Misschien dat bij dezelfde financiële krachtsinspanning in de ruimtelijke ordening beslissingen mogelijk blijken, die op welvaart en welzijn beide een optimaliserende invloed hebben. Het is moeilijk in te zien waarom noodzakelijkerwijze alle beslissingen in het kader van de ruimtelijke ordening op de welvaart nadelige invloed zouden moeten hebben, zoals we zagen dat de Nota suggereert.

Het is derhalve te hopen dat de regering de economische en financiële aspecten van haar toekomstvisie alsnog aan een onderzoek laat onderwerpen, al was het maar in globale zin. De omvang van de investeringen en de omvang van de „consumptieoffers”, die zij suggereert in de Nota, maken een uitvoeriger onderzoek gewenst dan ten grondslag ligt aan de 4½ blz. van de 200 blz. tellende Nota, welke nu aan de financiering van de ruimtelijke ordening zijn gewijd.

N.E.I.

A. J. HENDRIKS.

(I.M.)

**TWEEDE
TUSSENTIJD
BERICHT**

Interunie

Vraag een exemplaar
van dit zojuist
verschenen tussentijds
bericht bij uw bankier
of commissionair of
zend een briefkaart
aan Interunie.

N.V. Internationale Beleggings Unie
„Interunie”, Postbus 617, Den Haag.

Regionalisatie van het nationale beleid

Centralisatie of decentralisatie?

door Drs. M. C. Verburg

WELKE is de eigen inbreng van de regio in de ruimtelijke ordening? In welke mate is de regionale ruimtelijke ordening afhankelijk van de nationale dito? Met deze twee vragen zal dit artikel zich bezig houden. In wezen gaat het dus om de dosering van centralisatie en decentralisatie.

Ruimtelijke ordening

Onder ruimtelijke ordening verstaan wij het totaal van activiteiten van de overheidsorganen op vier niveaus. Zij heeft — wij sommen enkele departementale gesties op — betrekking op ruilverkavelingen, aanleg van wegen en havens, regionale industrialisatie, arbeidsmarktbeleid, uitkeringen uit het Gemeentefonds en samenvoeging van gemeenten, het recreatie- en onderwijsbeleid en het beleid ten aanzien van de Rijksbegrotingen. De coördinatie hiervan is een uiterst gecompliceerde zaak. Het Ministerie van Financiën waakt over het totale uitgavenpeil. Binnen de andere Ministeries wordt gewerkt met zekere verdeel-sleutels. De Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening is verantwoordelijk voor het nationale kader van de territoriale bestemmingen, geeft algemene aanwijzingen voor het grondgebruik. Het is een misverstand te menen dat bij dit Ministerie de totale coördinatie berust. De praktijk leert dat de regionale ontwikkeling niet alleen is aangewezen op het planologische kaartenmateriaal, maar in elke sector moet worden veroverd op de beschikbare middelen.

Bovenstaande enumeratie per Departement wil niet zeggen dat er geen sprake zou zijn van regionale invloeden. In alle sectoren is er een — uiteenlopende — medezeggenschap. Wij beperken ons hieronder voornamelijk tot de economische optiek, zijnde onze eigen ervaringswereld. Voor de planologische, waterstaatkundige en sociale categorie geldt dezelfde stof, maar een eigensoortige benadering.

Bovenregionale opties

De opties voor de ruimtelijke ontwikkeling worden economisch gecommandeerd door de economische expansie, door de verdeling van het binnenlands produkt en door de globale wenselijke structuur van de eindconsumptie. Vergeleken daarbij is de oriëntering van de regionale politiek een nevendoeel. Men ziet aan de bedrijfstakken die in .noeilijkheden zijn dat groei een proces is van creatieve vernietiging (Schumpeter). De regionale aanpassing is hiervan een functie. Een andere illustratie is het feit dat een — ook geografische — herverdeling gemakkelijker tot stand komt bij een snelle groei. Lokale projecten dienen zich te richten op een bedrijfstaksgewijze prospectie. Het is dus onmogelijk de regionale oriënteringen op gelijk niveau te stellen als de nationale (programmatische) en de onder-

nemersgewijze. Dit beperkt de regionale autonomie, die zich dan ook meestal gemakshalve en illusoir richt op studies omtrent de bevolkingsaanwas.

Er zijn vele andere voorbeelden waarbij de beslissingen allereerst op nationaal niveau liggen: de beroepsopleidingen, de watervoorziening (waarover thans een nationale studie wordt gemaakt), het volume van de huizenbouw, het netwerk van verbindingen en (zoals in Frankrijk) van steden van verschillende grootteklassen, om er enkele te noemen.

Bovendien zijn er dan nog de internationale aspecten, waar in mindere of meerdere mate nog „laissez-faire”-principes gelden. Men denke aan de ontwikkeling van de zeehavens, de energiesector, de prijsfluctuaties of de mode. Wanneer hierin door programma's op middellange termijn, zoals in de E.E.G., een zekere ordening tot stand komt, wordt daarmee de regionale zeggenschap nog niet vergroot.

Regionalisatie

De regionalisatie van deze sectoractiviteiten komt op het tweede plan. De regio — in Nederland de provincie — wordt geconsulteerd en is bij de uitwerking betrokken. Ook hier is de regionale inspraak beperkt. De aan de provincie toe te wijzen fondsen zijn afhankelijk van de overtuigingskracht waarmee de projecten worden gepresenteerd. Binnen de toewijzingen is een zekere vrijheid van verschuiving toegestaan.

Het belang van goed regionaal onderzoek is dus evident. Het uitgangspunt om bijvoorbeeld het migratie-overschot in een aantal jaren te supprimeren is nationaal-economisch onaanvaardbaar. Het zou de produktiefactor arbeid grotendeels immobiliseren. De nota over de groei en structuur van de Nederlandse economie stelt bijvoorbeeld de essentiële betekenis van de zeehavenactiviteiten voor ons land. Voor het noorden geeft de tweede nota over de ruimtelijke ordening nochtans een groot inwijkingsoverschot. Deze „inspraak” mag men vergelijken met het voorbeeld van West-Frankrijk, waar het regionale doel aanvankelijk op een sluitende migratiebalans omstreeks 1985 gericht was. Na onderzoek bleek dat dit een zodanige industriële groei veronderstelde dat aan het eind van deze periode 85 à 90 pCt. van alle nieuwe industriële activiteiten in Frankrijk in het westen zou moeten komen, terwijl dit gebied beschikt over 24 pCt. van de huidige industriële werkgelegenheid. Het vijfde Franse plan van modernisering (1966-1970) richt zich *na overleg* met de streek nu op een streefcijfer van 35 à 40 pCt. Dit zijn 145.000 arbeidsplaatsen in plaats van de 105.000 die trendmatig mogen worden verwacht. Men vergeet niet dat het aantal arbeidsplaatsen in de ambachten en het aantal zelfstandigen met 35.000 zal teruglopen, op

zichzelf weer een zaak die zich aan de regionale en zelfs aan de nationale zeggenschap onttrekt. Het uitwijkingsoverschot zal dan met een derde worden gereduceerd.

Regionale studies

De regionale studies dienen zich te richten op alle genoemde en andere sectoren en coherentie te vertonen. Zo moet de voorspelde huizenbouw gerelateerd zijn aan de aanleg van industrieterreinen of van recreatieve accommodatie, aan de water- en de energievoorziening. De beroepsopleiding dient te worden gerelateerd aan de regionale specialisatie. De laatste moet zich oriënteren op sectorale studies en-aangeven welke vormen van bijstand nodig zijn. In West-Frankrijk zijn de inspanningen vooral gericht op de elektrotechnische en elektronische industrie met Rennes en zijn universiteit als groeipool. Eén van de specialisaties is de gerichtheid op de Europese markt. In het vijfde Franse plan is het beleid ten aanzien van het noorden en het oosten hierop gericht door het tot ontwikkeling brengen van de verkeersas die loopt van de Middellandse naar de Noordzee. De Rhône-Saône en Moezel worden op Europees formaat (1.350 ton) vergroot.

Buitenlandse voorbeelden

In Frankrijk zijn 21 speciale programmeringsgewesten samengesteld, die enige departementen omvatten. Zij beschikken over regionaal-economische comités die eigen prognoses en gewestelijke plannen inbrengen. Deze worden geconfronteerd met de geografische vertaling van de nationaal-economische sectorplannen die zijn opgesteld door het Commissariat général du Plan (economisch programmatiebureau). Dit commissariaat beschikt daartoe over een speciale commissie voor de ruimtelijke ordening. Aldus ontstaat een coherentie, waarvan wij voor West-Frankrijk een voorbeeld gaven, en tegelijk een regionalisatie. Na de parlementaire behandeling worden „tranches opératoires” voor uitvoering vrijgegeven, waarbij weer de regionale comités worden ingeschakeld. Premierregelingen, investeringsaftrek en bonificaties staan ter beschikking. Een speciaal fonds voor de ruimtelijke ordening beschikt over bijzondere kredieten. Geotrooieerde ontwikkelingsbanken kunnen participeren in ondernemingen. De uitrusting van de streek in de vorm van de aanleg van industrieterreinen en uitbreidingsplannen, van een agrarische of industriële omschakeling e.d. wordt mede verzorgd door speciale maatschappijen. Zij dragen ook zorg voor studies en voor een administratieve en technische coördinatie en ontvangen staatssubsidies. Al deze instrumenten dragen ertoe bij de nationale plannen regionaal te articuleren. De uiteindelijke beslissingen worden echter centraal genomen.

In de Bondsrepubliek Duitsland is er veel minder sprake van centralisatie. Een nationaal plan ontbreekt. De „Länder” hebben in de federale staat een grote autonomie. De federale richtlijnen en wetten worden er dan ook zeer uiteenlopend geïnterpreteerd. Sommige landen versterken bijvoorbeeld de groeipolen van de eerste orde, andere juist die van de tweede orde. De grootste federale invloed gaat uit van de financiële egalisatie die fondsen van de rijke naar de arme „Länder” bewerkstelligen. Zij zijn evenwel onvoldoende om de oorzaken van de economische zwakten te elimineren. Overigens is de geografische proliferatie van belangrijke centra van activiteit er veel gezonder dan in Frankrijk waar zeer uitgestrekte lege zones voorkomen. Het federale streven is er op gericht juist meer centrale invloeden tot hun recht te doen komen.

België verkeert als klein land in een soortgelijke positie als Nederland. Recent is het streven de nationale programma's om advies te zenden naar de verschillende bedrijfstakgewijze organisaties. De lokaliseringsvoorstellen die hieruit voortkomen worden om advies naar de provincies gezonden. Successievelijk ontstaat dan een compleet programma.

In Italië is de Cassa per il Mezzogiorno, met een begroting van f. 16 mrd., voor vijftien jaar belast met de grote probleemgebieden in het zuiden en op de eilanden. Een speciaal ministerscomité coördineert de departementale activiteiten. Hier is sprake van een duidelijke formalisering van de regionalisatie.

Hetzelfde geldt voor Schotland, dat beschikt over een eigen Staatssecretaris voor Schotse zaken. Het streven is gericht op een samenbrengen van de belangrijkste economische taken in een (Schots) departement.

Nederland

Van de grote landen lijkt het Nederlandse systeem het meest op het Franse, zij het dat het nationale plan hier minder operationeel is en dat de betrekkingen minder geformaliseerd zijn. De Nederlandse regionale politiek draagt hierdoor een liberaler stempel.

De beslissingen liggen duidelijk in het nationale vlak, terecht naar uit onze inleiding bleek. Alleen de regionalisatie van nationale doeleinden is te geïmproviseerd. Er is nog geen verband tussen de departementaal beschikbare middelen en de regionale behoeften en de laatste worden zelden wetenschappelijk voorbereid. De opdracht aan een Amerikaans bureau voor het noorden gaat deze richting uit. Dit wijst erop dat een verdere verfijning van de regionale onderzoeksmethoden op haar plaats zou zijn¹⁾. Een samenspel met het Centraal Planbureau is zeer gewenst. De regionalisatie moet van beide kanten komen.

De weg die thans wordt gevolgd, bestaat uit regionale deelstudies over de arbeidsmarkt, de industrieterreinen, de beroepsopleiding, het toerisme, de sociaal-culturele en de algemene infrastructuur e.d. De samenhang zowel in het regionale als in het nationale vlak is echter vaag en incidenteel.

Een poging in de goede richting is het regionale antwoord van de havengroep Zuid-West-Nederland (Zuid-Holland, Noord-Brabant, Zeeland, Rijnmond en Rotterdam) op de nationale zeehavennota. Ook de aanpak van het Grevelingenbekken en de inrichting van het Deltabekken door de betrokken provincies zijn zeer goede voorbeelden. Van integratie in een nationaal kader is evenwel nog geen sprake.

Een sectorale en regionale benadering in het financieel-economische vlak is dus aan te bevelen, vooral om rijksbudgettaire redenen. Langs deze lijn zou de behandeling van regionaal-economische programma's op middellange en korte termijn in het parlement in het uitzicht liggen. Speciale instituties, zoals uitrustingsbanken en bijzondere subsidies voor het noorden, zouden daarmee pas een vaste grond krijgen. Uiteraard is voor een klein land als Nederland een institutionele opzet als in Schotland en Zuid-Italië overbodig. In het zoeken van een evenwicht tegenover een overigens begrijpelijke centralisatie zijn alle elementen voor een eigen benadering aanwezig.

Middelburg.

M. C. VERBURG.

¹⁾ Zie ons artikel „Economische balans van het Deltaplan” in *E.-S.B.* van 8 november 1967.

Regionale ontwikkelingsplannen en regionale economische modellen

Een mogelijke brug tussen de macro- en de micro-economische beschouwingwijze

door Prof. Dr. H. Rijken van Olst

Inleiding

HET woord „plan” heeft bij de Nederlandse economen en economische politici een betekenis gekregen, die allengs meer en meer is gaan afwijken van de oorspronkelijke. Er wordt niet bedoeld een door de overheid — „de Staat” — opgesteld programma van de in het komende jaar of in de eerstvolgende vier of vijf jaar te bereiken economische objectieven, maar een overzicht, een schema, van de te verwachten ontwikkelingen en eventueel van de maatregelen, die zouden moeten worden genomen om ongewenste bewegingen om te buigen of te voorkomen. Men kan daarom beter spreken van een *prognosemodel* dan van een plan. Een dergelijk model is gebaseerd op een, volgens een bepaalde werkwijze samengevat, systeem van economische statistieken, de *nationale rekeningen*, betrekking hebbend op een recent verleden, alsmede op een stelsel van wiskundig-statistisch geformuleerde relaties tussen de voornaamste economische totalen, alweer voor een recente tijdperiode: een *econometrisch model*. Sedert 1945 worden deze hulpmiddelen in ons land toegepast; de nationale economische politiek wordt deels gebaseerd op genoemde statistieken en modellen. Met behulp daarvan kan men de repercussies door het gehele economische leven heen bestuderen van de genomen of de overwogen maatregelen van economische politiek: de loon-, prijs-, handels-, belasting-, werkgelegenheids- en monetaire politiek enz.

Een logische volgende stap bij de evolutie van deze toepassing van de economische statistiek en van de econometrie betreft de bestudering van het effect van de economisch-politieke beslissingen op de diverse *regionale* huishoudingen in Nederland.

Het is de bedoeling van dit artikel, deze gedachte wat verder uit te werken, met name i.v.m. de eisen, die voortvloeien uit een programmering van de economische ontwikkeling van het noorden des lands.

Het verschil in aanpak door planologen en door economen

Het is gebleken ¹⁾, dat de werkwijze van de planologen in deze radicaal verschilt van die van de economen en statistici: eerstgenoemden beschouwen als regel kleine, de economen grote geografische eenheden; de planologen hebben veel oog voor het detail (welk bedrijfstype, welke producten, in welke gemeente te vestigen?), de economisch-statistici werken tot dusver bij voorkeur met macro-economische grootheden. De planologen verwijten soms de economen een gebrek aan concrete uitwerking van hun gedachten en voorstellen en onderschatten de betekenis van een plan, dat mede is gebaseerd op wiskundige formules, terwijl de economen wel eens geneigd zijn de planologen een gebrek aan samenhang in hun voorstellen en een onvoldoende brede visie voor de voeten te werpen.

Deze kloof dient ten spoedigste te worden overbrugd.

Beide typen van benadering van de regionale ontwikkelingsproblematiek zijn onmisbaar. Het tot stand brengen van meer wederzijds begrip en van een inniger samenwerking tussen de economische architecten en de planologische aannemers of, zo men wil, tussen de helderzienden en de helderkijkenden, is een zaak, die geen lang uitstel meer verdraagt.

Hoe kan men de twee gezichtspunten nu tot elkaar brengen: dat van de econoom-statisticus, die zich bezig houdt met de te onderscheiden sectoren van het economisch leven, met de daarvoor op te stellen rekeningen, met de aard der te registreren transacties en de wijze waarop dit alles moet worden gepresenteerd ²⁾ en het gezichtspunt van de planoloog, die allereerst vraagt, voor welke gebieden men afzonderlijke ontwikkelingsplannen moet opstellen, welke gebieden derhalve voldoende economische, sociale, demografische, culturele en andere samenhang vertonen om ze als een eenheid op te vatten ³⁾.

De optimale omvang van een gebied in een regionaal ontwikkelingsplan

Laten wij — met een blik naar de aan een plan te stellen praktische eisen — eens beginnen te vragen, of het zin heeft, voor het noorden des lands, omvattende de provincies Groningen, Friesland en Drenthe samen, een regionaal ontwikkelingsplan op te stellen. Ons antwoord luidt: zeker, maar niet als eindstation van het onderzoek, doch als tussenhalte. Hoewel genoemd gebied geenszins als in economisch opzicht homogeen kan gelden, is er toch een aantal gemeenschappelijke aspecten, dat in een plan tot uiting kan en moet komen. Aan de hand van een dergelijk schema kan bijv. worden beoordeeld, of een ter beschikking stellen van f. 100 mln. al of niet een voldoende stimulans aan de economische ontwikkeling zal geven, zodat deze zich dan „vanzelf” verder kan ontplooiën. Een dergelijk plan moet er o.i. ongetwijfeld komen, ook al zal dit vele problemen van technisch-statistische aard medebrengen ⁴⁾, waaronder de wijze van verzamelen van het benodigde en nog ontbrekende statistische materiaal en de wijze van behandelen van de in- en uitgaande goederen- en geldstromen in het gebied.

¹⁾ Zie bijv. H. Rijken van Olst: „Het Noorden op weg naar het jaar 2000; geen plan en geen duidelijk perspectief”, *Economisch-Statistische Berichten*, 52e jrg., no. 2604, 2 augustus 1967, blz. 772 e.v.

²⁾ Zie bijv. *Nationale Rekeningen 1966*, Centraal Bureau voor de Statistiek, 's-Gravenhage 1967; alsmede *Enkele gegevens uit de Regionale Rekeningen 1960* (C.B.S.), 's-Gravenhage 1966.

³⁾ Zie o.a. H. J. Keuning: *Mozaiek der functies*; 's-Gravenhage 1955.

⁴⁾ Zie H. Rijken van Olst: „De provincie Groningen en overig Nederland, een statistische analyse van de Groningse bijdrage tot de nationale welvaart en van het aandeel daarin, dat Groningen ontvangt”, *Scripta Academica Groningana*, Groningen 1958.

Is als geografische eenheid ook de afzonderlijke provincie bruikbaar? De planologen zullen hierin wellicht weinig aantrekkelijks vinden: provincies zijn soms qua samenstelling in landschappen nog heterogener dan combinaties van provincies. Daar staat tegenover, dat wij hier met administratieve eenheden te maken hebben, waarvoor statistische gegevens dikwijls gemakkelijk zijn te verkrijgen, met name t.a.v. de activiteiten van de overheid. Dit was een van de redenen voor onze keus van de provincie Groningen in onze voorstudie van 1958⁴⁾. Maakt men evenwel drie afzonderlijke ontwikkelingsplannen voor Groningen, Friesland en Drenthe (of voor nog kleinere eenheden dan provincies), dan ontstaat het additionele probleem van de coördinatie van die plannen, naast het altijd aanwezige vraagstuk van de schakeling van het regionale plan aan het nationale plan. Genoemde coördinatie zou dienen te geschieden in overleg tussen de provinciale instanties en dit wijst dus weer naar de noodzaak van het mede beschouwen van grotere eenheden.

Onze ervaring heeft echter reeds bij het samenstellen van statistische overzichten op provinciaal niveau een nieuw gevaar blootgelegd, dat bij de nationale rekeningen een veel geringere rol speelt. Bij de laatstgenoemde worden landelijke totalen berekend, o.a. van de inzetten en afzetten per bedrijfsklasse, gespecificeerd naar bedrijfstak of sector van herkomst en bestemming. Gegevens omtrent een afzonderlijk bedrijf kunnen uit deze totalen nimmer worden afgeleid. Bij de provinciale rekeningen, waar in het beschouwde gebied soms slechts van één of enkele bedrijven de gegevens worden getotaliseerd — omdat daar de gehele bedrijfstak uit een klein aantal ondernemingen bestaat — zouden individuele gegevens omtrent een bepaald bedrijf, zeker voor de insiders, dan wel uit de tabellen zijn te achterhalen of te schatten. Ondernemingen, die hun gegevens aan een officieel statistisch bureau hebben verstrekt, zouden er terecht bezwaar tegen maken, als deze „bedrijfsgeheimen” uit publikaties van dit bureau voor eenieder toegankelijk zouden worden. Hoe kleiner het beschouwde gebied, des te klemmender wordt dit bezwaar en des te minder zullen de berichtgevende bedrijven ervoor voelen, hun toch eigenlijk vertrouwelijke cijfers prijs te geven. Wij hebben in 1958 getracht, deze moeilijkheid op te lossen door, waar dit nodig was, slechts voor bepaalde combinaties van bedrijfsklassen totalen te geven. Eigenlijk is dit voor het onderhavige doel een onbevredigende oplossing.

Het C.B.S. heeft, zoals bekend — men zie de in de voetnoten 1 en 2 genoemde publikaties — o.a. in samenwerking met de provinciale Economisch-Technologische Instituten (de E.T.I.'s) voor alle provincies regionale rekeningen samengesteld. Helaas is deze studie nog steeds niet verschenen. Bijgaande tabellen, die ons werden verstrekt door het C.B.S., geven echter een indruk van de aard der verzamelde gegevens. Tabel 1 geeft in verkorte vorm de wijze van presentatie van de provinciale „input-output”-tabellen. De cijfers zijn weggelaten, daar het ons thans vooral om de systematiek gaat; men zal eerstgenoemde aantreffen in de verwachte C.B.S.-publikatie. Het C.B.S. schrijft ons o.a.:

„Deze input-outputtabel is afgeleid uit de nationale input-outputtabel, zoals deze beschreven is in de publikatie (van het C.B.S.), getiteld: *De produktiestructuur van de Nederlandse volkshuishouding; deel I, Input-outputtabellen 1948-1956*. De provinciale tabel is in vergelijking met de nationale tabel uitgebreid met 5 vakken en wel van 9 tot 14 vakken. Deze uitbreiding heeft tot doel de invoering van een extra-territoriale sektor respectievelijk een onderscheiding naar finale goederen en diensten, afkomstig uit regionaal Nederland alsmede uit de provincie Groningen, mogelijk te maken. De Regionale

rekeningen zijn beperkt gebleven tot de goederen- en diensten-transacties, zoals deze uit de regionale input-outputtabellen zijn af te leiden; geen berekeningen zijn gemaakt ten aanzien van de regionale primaire en secundaire inkomensverdeling. Voor de Regionale rekeningen is gebruik gemaakt van de methode, zoals die is ontwikkeld door het Gemeentelijk Bureau van Statistiek van Amsterdam voor de Stedelijke rekeningen van deze gemeente. Ter verduidelijking van het verschil in methodiek tussen de zgn. „Amsterdamse” methode en de door U ontworpen methode voor de provincie Groningen sluit ik hierbij als bijlagen in twee schema's met een fictief cijfervoorbeeld” (men zie de tabellen 2 en 3, blz. 1220).

Op de voor- en nadelen van de beide bovengenoemde methoden willen wij hier niet ingaan. Men ziet, dat de Amsterdamse of saldi-methode een iets minder ver gaande specificatie geeft dan de onze.

Wij zien de provinciale rekeningen als een tweede tussenstation op weg naar rekeningen en dus ook naar ontwikkelingsplannen per „optimaal” regionaal gebied. Want optimaal vanuit het gezichtspunt van de planoloog is een kleiner gebied dan een provincie. Tamsma noemt in zijn recente oratie de provincies terecht economisch-geografische Procrustusbedden⁵⁾. Wij menen met hem, dat de 129 economisch-geografische gebieden van Nederland⁶⁾ méér geschikt zijn: eenheden derhalve, die in grootte liggen tussen de provincie en de gemeente. Voor het noorden des lands worden hierbij 18 gebieden onderscheiden; deze treft men aan in het hierbij opgenomen kaartje (blz. 1221).

Het ideaal, dat ons voor ogen staat, tevens een noodzakelijk hulpmiddel bij iedere aan de realiteit gekoppelde economische ontwikkelingsprogrammering, zijn regionale rekeningen per economisch-geografisch gebied. Hierin komen eerst duidelijk de consequenties tot uiting, die een ontwikkelingsplan — nationaal of regionaal — voor een streek heeft. Dergelijke cijferopstellingen zouden een bruikbare basis vormen voor het regionale economische beleid. De vraag is echter, of dit ideaal realiseerbaar is i.v.m. de boven genoemde moeilijkheden, die reeds bij de samenstelling van provinciale rekeningen optreden.

De organisatie van het noodzakelijke onderzoek

De kern van de moeilijkheden schuilt in de eis, dat de statistische gegevens van afzonderlijke ondernemingen en andere instellingen niet uit de te publiceren totalen kunnen worden afgeleid. Bij ons onderzoek van 10 jaar geleden in de provincie Groningen hebben wij een ervaring opgedaan, die ons op het punt van de mogelijkheid van rekeningen per economisch-geografisch gebied niet pessimistisch stemt. Want weliswaar hebben de hoofden van bedrijven tegenover officiële statistische bureaus bezwaar t.a.v. de verstrekking van „individuele” cijfers (boven die van de verplichte enquêtes van het C.B.S.) en eisen zij, met de wet in de hand, geheimhouding van de gegevens omtrent hun bedrijven; tegenover instanties en personen, die zij beter kennen en die zij vertrouwen, is dit in veel mindere mate het geval. Ons is destijds door meer dan één bedrijfsman in Groningen toegestaan, uit de bedrijfsadministratie van de onderneming de gegevens over te nemen, die wij voor ons onderzoek nodig hadden. Wij zijn er dan ook van overtuigd, dat wanneer een bekende en vertrouwde instantie —

⁵⁾ Zie R. Tamsma: *Intrigerende inkomens, een geografische benadering*. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de economische en sociale aardrijkskunde aan de Rijksuniversiteit te Groningen op 3 oktober 1967, gezam. uitgave van Meulenhoff en Noordhoff.

⁶⁾ Deze indeling van Nederland is opgesteld en gepubliceerd door het C.B.S. (*Herziene indeling van Nederland in 129 economisch-geografische gebieden*, 's-Gravenhage, juli 1961).

TABEL I.

„Input-output“-tabel voor de provincie Groningen in 1960

(op basis van het verbruik; in f. mln.)

		„Input“ van bedrijfsklassen in de provincie Groningen	Finale bestedingen van de provincie Groningen					Totaal van de regel	
			Binnen de provincie Groningen				Overige		Totaal
			Consumptie van gezins-huishoudingen	Consumptie van de overheid	Bruto investeringen in vaste activa van de overheid	Bruto investeringen in vaste activa van bedrijven			
33 kolommen voor de namen der bedrijfsklassen									
„Output“ van bedrijfsklassen in:	Regionaal Nederland	Intermediaire levering van bedrijven in regionaal Nederland (I)	Voortgebracht in regionaal Nederland (II)			Voortgebracht in Groningen (III)		a)	
	Extra-territoriale sector	Intermediaire levering van de extra-territoriale sector (V)	Voortgebracht door de extra-territoriale sector (VI)						
	Totaal voor regionaal Nederland en de extra-territoriale sector	Totale intermediaire levering van bedrijven (VII)	Totale finale goederen en diensten (VIII)						
Primaire kosten-categorieën	Invoer goederen en diensten uit het buitenland Afschrijvingen Indirecte belastingen Prijzverlagende subsidies Lonen en salarissen Werkgeversbijdragen voor sociale verzekering Overige inkomens (winsten, interest, enz.) Totaal primaire kostencategorieën	Primaire kosten van bedrijven (IX)	Primaire kosten, finale goederen en diensten (X)					b)	
	Totaal van de kolom	Totale kosten van bedrijven (XII)	Totaal finale bestedingen (XIII)						

a) Totale produktiewaarde van bedrijven in de provincie Groningen (IV).

b) Totale primaire kosten (XI).

Bron: C.B.S.

wij denken met name aan de provinciale E.T.I.'s — met een uitvoerige motivering van het doel van het onderzoek om verdergaande specificaties van bedrijfsgegevens vraagt, vele ondernemingen deze zullen verschaffen, mits deze niet aan anderen worden doorgegeven. Het kan toch zeker aan deze ondernemers worden duidelijk gemaakt, dat zij zelf het allergrootste belang hebben bij een economisch-statistische doorlichting van de diverse regionen van Nederland.

Aldus zou aan de regionale rekeningen van een provincie of van een groep van provincies, een systeem van regionale rekeningen per economisch-geografisch gebied (E.G.G.-rekeningen) kunnen worden gekoppeld. Deze E.G.G.-rekeningen moeten dan niet worden gepubliceerd, maar kunnen wel door de E.T.I.'s worden gehanteerd bij de opstelling van een regionaal ontwikkelingsplan, terwijl deze instituten omgekeerd de regionale plannen tegenover het

bedrijfsleven nader kunnen interpreteren en de planologen behulpzaam zijn bij het oplossen van de voor hen brandende vragen. Voor het niet bekend worden der individuele gegevens van een bedrijf moeten daarbij de nodige waarborgen worden geschapen.

Als laatste schakel in de keten van plannen en statistieken voor steeds kleinere eenheden, zou dan, eveneens door of met hulp van de E.T.I.'s, een stelsel van bedrijfsstatistieken — wellicht ook een eenvoudig bedrijfsmodel — kunnen worden ontworpen, die voor hetgeen betreft definities, indelingen en classificaties aansluiten bij de E.G.G.-rekeningen. De bedrijfsman zou hieruit de plaats van zijn eigen bedrijf in het geheel van de regionale rekeningen nader kunnen afleiden: men zou aldus komen tot een nieuw soort bedrijfsvergelijkende statistiek, die echter vooral zou dienen ter vergelijking van de ontwikkelingen in een

TABEL 2.

„Input” van bedrijfsklasse A in een regionaal gebied

	Groningse methode			Amsterdams methode
	Betaald of te betalen aan bedrijven, gezinshuishoudingen enz. in:		Totaal kolommen 1+2	Totaal betaald of te betalen
	het eigen regionaal gebied	overig Nederland		
	1	2	3	4
Goederen en diensten geleverd door:				
1. Bedrijfsklasse A	16	5	21	21
2. Bedrijfsklasse B	5	8	13	13
3. Bedrijfsklasse C	10	4	14	14
4. Invoer uit het buitenland	14	—	14	14
5. Afschrijvingen	5	—	5	5
6. Indirecte belastingen	6	4	10	10
7. Lonen, salarissen, sociale lasten	8	2	10	10
8. Overige inkomens (winst e.d.)	10	3	13	13
9. Totaal (regels 1 t/m 8)	74	26	100	100

Output van bedrijfsklasse A in een regionaal gebied (alsmede van het concurrerende gedeelte van bedrijfsklasse A uit overig Nederland)

	Groningse methode			Amsterdams methode
	Productie	Aankoop van concurrerende goederen uit overig Nederland	Totaal kolommen 1+2	Totaal ontvangen of te ontvangen
	1	2	3	4
1. Productie	100	—	100	100
2. Aankoop concurrerende goederen overig Nederland	—	30	30	} 20
3. Verkoop aan overig Nederland	—10	—	—10	
4. Beschikbaar in het regionaal gebied waarvan bestemd voor:	90	30	120	120
5. Aankoop door bedrijfsklasse A	16	5	21	21
6. Aankoop door bedrijfsklasse B	6	4	10	10
7. Aankoop door bedrijfsklasse C	13	6	19	19
8. Aankoop door gezinshuishoudingen	20	15	35	35
9. Uitvoer naar het buitenland	35	—	35	35

Bron: C.B.S.

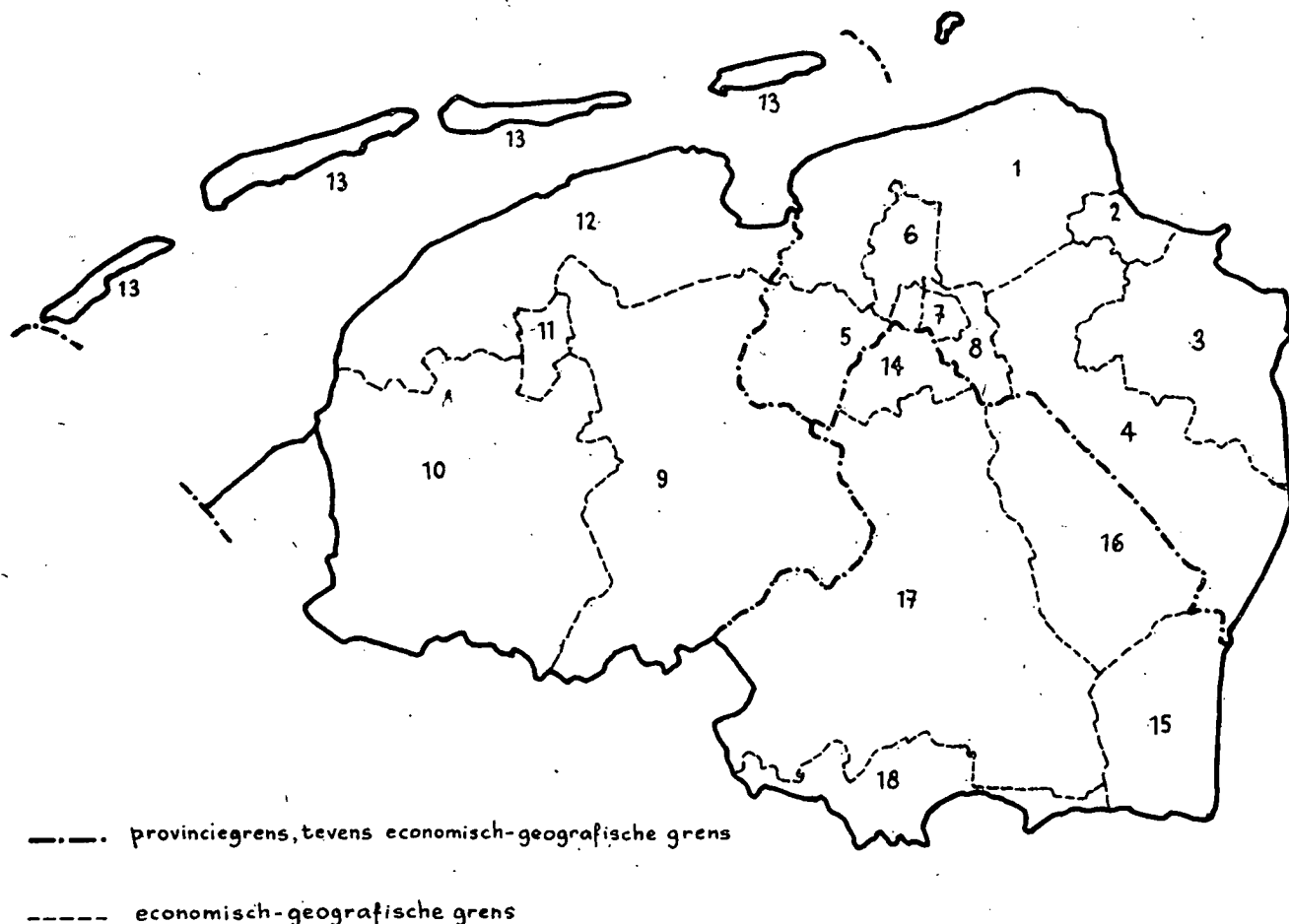
TABEL 3.

„Input-output”-tabel voor een regionaal gebied volgens de Amsterdams methode

	Input van bedrijfsklassen in het regionale gebied			Finale bestedingen van het regionale gebied					Totaal productiewaarde (kolommen 1 t/m 8)
	Bedrijfsklasse A	Bedrijfsklasse B	Bedrijfsklasse C	Finale bestedingen binnen het regionale gebied			Overige finale bestedingen		
				Consumptie van gezinshuishoudingen	Consumptie van de overheid (L.P.L.)	Bruto investeringen in vaste activa van bedrijven en overheid (incl. voorraadmutaties e.d.)	Saldo verkoop en aankoop met overig Nederland	Uitvoer naar het buitenland	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Input van bedrijfsklassen in Nederland									
1. Bedrijfsklasse A	21	10	19	35	—	—	—20	35	100
2. Bedrijfsklasse B	13								
3. Bedrijfsklasse C	14								
4. Productie overheid in het regionale gebied	—								
5. Invoer uit het buitenland	14								
6. Afschrijvingen	5								
7. Indirecte belastingen	10								
8. Lonen, salarissen, sociale lasten	10								
9. Overige inkomens (winsten e.d.)	13								
10. Totaal (regels 1 t/m 9)	100								

Bron: C.B.S.

Het Noorden, ingedeeld in economisch-geografische gebieden

bedrijf met die in de gehele bedrijfstak en met de regionale huishouding als geheel en ter verduidelijking van de implicaties van de regionale economische ontwikkelingen voor het bedrijf.

Wij zouden dan de volgende arbeidsverdeling krijgen (als voorbeeld is weer het noorden des lands genomen):

a. Een op te richten *Noordelijk Statistisch en Planbureau*; dit verzamelt en bewerkt de nodige economisch-statistische gegevens voor het gebied, voor zover het C.B.S. deze niet levert (dit kan niet geschieden door de E.T.I.'s, daar hiervoor speciale kennis is vereist van de statistische theorie en techniek) en publiceert deze voor het gebied als geheel of, als dit in verband met de vereiste geheimhouding van sommige gegevens mogelijk is, voor de drie provincies afzonderlijk. Voorts stelt dit bureau in samenwerking met de E.T.I.'s — of telkens met één E.T.I. — een ontwikkelingsplan voor het noorden op, mede op basis van de bij deze instituten aanwezige gegevens, die echter niet alle gepubliceerd worden. Deze „achtergrond” van informatie is een belangrijke steunpilaar voor de meer gedetailleerde regionale planning en moet met zorg en omzichtigheid worden opgebouwd.

b. De E.T.I.'s helpen de bedrijven, die dat wensen, met het verschaffen van de gegevens voor de regionale plannen en met het verzamelen, binnen de bedrijven, van de eigen gegevens voor een aansluitende bedrijfsstatistiek. Voorts

stellen deze instituten de gedetailleerde ontwikkelingsplannen voor het economisch-geografische gebied op en lichten dit toe tegenover het bedrijfsleven.

c. Het econometrische prognosemodel — de tweede basis voor het regionale plan — vereist bij de opstelling weer een andere soort gespecialiseerde kennis en methodologie. Voor het noorden des lands kan men deze kennis vinden bij het *Instituut voor Economisch Onderzoek van de Rijksuniversiteit te Groningen*.

Natuurlijk is het bovenstaande plan nog slechts een ruw schets, die op tal van punten nader moet worden uitgewerkt: zo is er het probleem, wie verantwoordelijk zal zijn voor de koppeling van het regionale plan aan het nationale, op welke wijze de medewerking van het bedrijfsleven zal zijn te realiseren, hoe de financiering van dit alles zal moeten worden georganiseerd, e.d.

Niet-economische aspecten

Een o.i. belangrijk punt willen wij nog noemen: de noodzaak van meer regionaal inzicht bij de centrale planning en omgekeerd. Zo is het feit, dat in ons land, waar de wind overwegend uit het zuidwesten waait, de industrieën, die het meest bijdragen tot de luchtverontreiniging, zijn gevestigd en nog steeds worden gevestigd in de westelijke provincies, een bewijs van onvoldoende gecoördineerde nationale planning of van onvoldoende invloed daarvan.

En dat, terwijl er in het uiterste noordoosten van het land — wij denken aan de streek van Uithuizen en Roodeschool — behoefte is aan een nieuw havengebied (Eemshavenproject) met daaromheen te vestigen (bijv. chemische) industrie en terwijl hier de verontreinigde lucht het minst schade kan doen: deze wordt veelal naar de zee afgevoerd. Natuurlijk zijn er veel meer aspecten aan deze zaak: wij geven dit voorbeeld mede om de betekenis van andere dan puur economische overwegingen nog eens naar voren te halen.

Wij hopen, dat bovenstaande opmerkingen binnen niet te lange tijd zullen leiden tot overleg tussen de belanghebbende instanties. Vanzelfsprekend behoren daarbij, naast de genoemde, ook de Provinciale Planologische Diensten.

Haren (Gron.).

H. RIJKEN VAN OLST.

Kritische economische notities bij de Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening

(vervolg van blz. 1207)

volksgrootte van 200.000-300.000 af te nemen, maar daarboven weer toe te nemen, waarbij schaal-economieën in deze dienstverleningen een rol spelen. Tot aan de genoemde omvang is dit dus één van de voordelen van agglomeratie (kwantitatief).

d. Bij sterke agglomeratie is het sociaal-culturele voorzieningspeil hoger, doordat veel activiteiten op dit gebied pas bij een vrij hoog minimum aantal bezoekers financieel mogelijk zijn. Dit geldt ook voor de kwaliteit (gevarieerdheid) van het aanbod van consumptiegoederen (bijv. kleren, winkelcentra) (kwalitatief).

e. Bij sterke agglomeratie kan meer „open” ruimte elders vrijblijven, in het bijzonder voor recreatie. Hier ontstaat een opmerkelijke interdependentie tussen de inrichting van verschillende ruimten: als men in bepaalde gebieden hoge bevolkingsconcentraties accepteert om elders grote open ruimten te kunnen handhaven, zou het onjuist zijn om toe te laten, dat deze open ruimten, waarop een sterke druk door de woningbouw zal worden uitgeoefend, door anderen worden volgebouwd en hun recreatieve functie verliezen. Meer kennis over de vormen van recreatie en de behoefte aan ruimte van bepaalde omvang en kwaliteit is nodig om deze factor goed te kunnen waarderen (kwalitatief).

f. Er is discussie over of de woonvoorzieningen per gezin bij sterke agglomeratie (hoogbouw) niet goedkoper zijn. Er zijn aanwijzingen dat de prijs van eengezinswoningen kunstmatig laag is, relatief ten opzichte van die van flats, omdat een aantal collectieve voorzieningen (straten, leidingen) bij de woningen door de overheid betaald worden, maar bij de flats niet, omdat die voorzieningen „ingebouwd” zijn. Meer onderzoek over de werkelijke woonkosten lijkt nodig (kwantitatief).

Nadelen van agglomeratie.

a. Congestieproblemen in het verkeer. De hoofdoorzaak lijkt het door hogere welvaart toegenomen gebruik van particuliere auto's voor personenvervoer, hetgeen wellicht door een prijsmechanisme dat de sociale kosten toerekent aan het autogebruik (bijv. o.a. door parkeermeters) af te remmen is (kwantitatief).

b. Bij hoge bevolkingsdichtheden en de huidige hoogbouwvormen lijkt een minder gunstig leefklimaat te ontstaan, terwijl bovendien de mogelijke wens naar het ééngezinshuis niet in vervulling gaat. Meer onderzoek over

(en experimenten met!) mogelijke nieuwe bouwvormen, over de betekenis van vrije ruimten op betrekkelijk korte afstand van de woning, over sociale problemen van de grote stad en mogelijkheden om deze op te vangen, lijkt echter nodig (kwalitatief).

c. Luchtverontreinigingsproblemen (kwantitatief).

d. Bij grote agglomeraties worden de openbare diensten weer duurder (vgl. voordeel c) (kwantitatief).

Voordelen van regionale spreiding.

a. Minder agglomeratieproblemen in gebieden met sterke regionale concentratie en meer agglomeratievoordelen in gebieden met zwakke regionale concentratie (kwantitatief en kwalitatief).

b. Bepaalde voorzieningen kunnen buiten de randstad Holland goedkoper tot stand gebracht worden, zoals huizen- en utiliteitsbouw (stevier zandgrond), wegen en recreatievoorzieningen.

c. Bij een deel van de bevolking lijkt er een voorkeur te bestaan om „op de zandgronden” te wonen, al is deze voorkeur moeilijk te onderscheiden van het „ontvluchten van agglomeratieproblemen”. Dit zou wellicht te meten zijn bij verhuizingen tussen even sterk geagglomereerde gebieden door personen met een volledig mobiel beroep (bijv. leraren) (kwalitatief).

d. Meer regionale spreiding van de economische activiteiten (investeringen) in verhouding tot de spreiding van de bevolking zal in het bijzonder een meer gelijke verdeling van de regionale inkomens per hoofd van de bevolking bevorderen (doeleinde VI) (kwantitatief).

Nadelen van regionale spreiding.

a. De regionale concentratie in het westen duidt erop dat hier voor allerlei bedrijfstakken kostenvoordelen liggen. De nota wijst erop dat deze niet alleen uit agglomeratievoordelen bestaan, maar bijv. ook in de nabijheid van vaarwater. Meer spreiding van dergelijke bedrijven zal dus hogere kosten geven. Het is daarom van veel belang zo nauwkeurig mogelijk onderzoek van kostenverschillen voor de diverse bedrijfstakken bij vestiging in verschillende delen van Nederland te doen, en hier de agglomeratie-effecten uit af te splitsen, omdat deze op langere termijn ook buiten het westen te vinden zullen zijn. Het is heel wel denkbaar dat niet elk bedrijf op de voor hem zelf op korte termijn voordeligste plaats zou moeten worden gevestigd, omdat dit een optimale ruimtelijke ordening zou verhinderen. De extra kosten zullen dan echter door de gemeenschap dienen te worden gedragen.

b. Verplaatsing van de (toekomstige) bevolking kan, vooral op korte termijn, sociale kosten met zich meebrengen door weerstanden die overwonnen moeten worden om zich elders te vestigen en door een zekere overspoeling van de autochtone bevolking (kwalitatief).

De opsomming van deze voor- en nadelen pretendeert niet volledig te zijn, maar slechts een indruk te geven hoe men de verschillende aspecten systematisch zou kunnen onderscheiden om aan de hand daarvan alternatieve oplossingen te gaan beoordelen en tot een keuze voor een bepaalde oplossing te komen. Een onderdeel van deze oplossing vormt het transportsysteem, dat zich aan dient te sluiten bij de uit het ruimtelijke spreidingspatroon te verwachten vervoersstromen. Kosten- en opbrengstenverschillen van het transportsysteem tussen alternatieve oplossingen zijn bij de keuze voor een patroon in principe in rekening gebracht. Ook kan men bij de voorkeur voor een bepaald ruimtelijk patroon bedenken, dat men in Nederland

ook een gunstig investeringsklimaat voor (o.a. buitenlandse) ondernemingen wil handhaven, mits deze de ruimtelijke-orderingsproblemen niet méér verzwaren dan ze anderzijds tot de economische groei bijdragen.

In het algemeen dient bij de keuze voor een bepaalde oplossing ook rekening gehouden te worden met de andere doelstellingen van de economische politiek. Dit kan op twee manieren gebeuren. Men kan de aantrekkelijkheid van bepaalde ruimtelijke patronen tegen die andere doeleinden afwegen. Wij zagen reeds dat zulk een afweging tegen een stijging van de materiële consumptie of zelfs tegen een stijging van het nationaal inkomen nodig zal kunnen blijken. Een andere, minder elegante, maar wel praktische, weg is om voor de andere doeleinden vaste doelstellingen te aanvaarden en de keuze voor een bepaalde ruimtelijke ordening slechts binnen de overgebleven economische ruimte te doen.

De volgende stap is dan om na te gaan in hoeverre deze gewenste oplossing afwijkt van wat zonder bijzondere maatregelen als toekomstige ontwikkeling te verwachten is, waarbij internationale invloeden ook een belangrijke rol zullen spelen. Vervolgens dient men zeer nauwkeurig instrumenten te gaan bepalen die de te verwachten ontwikkeling naar de gewenste kunnen ombuigen. Aan de hantering van die instrumenten kunnen zeker hoge kosten verbonden zijn, die dan ook juist de waardering voor, of behoefte aan, een betere ruimtelijke ordening dan welke anders te verwachten is, uitdrukken. Tot die instrumenten kan ook een wijziging in het bestuurlijk apparaat behoren, naast bijv. infrastructurele voorzieningen, subsidies, financieringsvoordelen, indirecte subsidies via lage pachtprizen en vestigingsvergunningen om de lokalisatie van economische activiteiten te beïnvloeden.

Om de kosten van een goede ruimtelijke ordening zo laag mogelijk te houden, dient men zich bij de vestigingspolitiek vooral te richten op bedrijven die niet sterk van agglomeratie profiteren of niet sterk regionaal gebonden zijn ⁴⁾. Voor beïnvloeding van de spreiding van de bevolking is bijv. te denken aan de woningbouw en financieringsfaciliteiten daarvoor als instrument, maar ook allerlei

sociaal-culturele voorzieningen, al zal de bevolkings-spreiding in eerste instantie door de spreiding van economische activiteiten beïnvloed worden. Op langere termijn dienen ook de consequenties van internationale migratie gezien te worden.

Ten slotte willen wij als een belangrijk mogelijk instrument goede voorlichting aan bedrijven en de bevolking noemen. Daaronder zouden ook de reeds genoemde experimenten op het gebied van de woningbouw (hoogbouw) kunnen vallen, die de huidige onaantrekkelijke aspecten daarvan zouden kunnen verminderen. Vanzelfsprekend zouden daaronder ook minder geslaagde experimenten komen te vallen, maar deze kunnen eenmalig blijven. Geslaagde experimenten lijken bepaald nog wel de huidige bouwvormen te kunnen verbeteren.

Reeds eerder wezen wij op de noodzaak bij het vaststellen van een ruimtelijk beleid tot een duidelijke fasering in termijnen te komen. In het algemeen is het ook op het gebied van de ruimtelijke ordening van belang lange-termijntaakstellingen van korte-termijntaakstellingen te onderscheiden, evenals lange-termijn- en korte-termijninstrumenten. Alleen een duidelijk omschreven lange-termijnbeleid kan voorkomen dat de ruimtelijke ordening bepaald wordt door reeksen korte-termijnmaatregelen om sterk sprekende korte-termijnproblemen op te lossen of doelstellingen te verwezenlijken, welke maatregelen op de lange duur een optimale ruimtelijke ordening kunnen verhinderen.

Conclusie

Deze notities hebben niet de bedoeling gehad een negatief oordeel over de nota uit te spreken. De nota betekent een belangrijke stap in de richting naar een leefbare ruimtelijke ordening, maar wij hopen te hebben laten zien dat het maar één stap op een lange weg is. Voortijdig stilstaan op die weg kan datgene, wat zowel de schrijvers van de nota als van deze notities voor ogen staat, een leefbare toekomst in Nederland, ernstig in gevaar brengen.

N.E.I.

J. G. WAARDENBURG.

⁴⁾ Vgl. Drs. L. B. M. Mennes: „Naar een nieuwe Nota Ruimtelijke Ordening”, in dit nummer van *E.-S.B.*

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

TECHNISCHE HOGESCHOOL EINDHOVEN

Afdeling der Werktuigbouwkunde

In het laboratorium voor **Werkplaatstechniek** kan worden geplaatst een

HTS-er (werktuigbouwkunde)

die zal medewerken aan de inrichting van een practicum op het terrein van de werkvoorbereiding en de programmering van gereedschapswerktuigen.

Het practicum is bedoeld voor studenten in het derde jaar van het studieprogramma voor bedrijfskundig ingenieur.

Vereist:

bedrijfservaring op het terrein van arbeidsanalyse, tijdstudie en werkmethodeverbetering of werkvoorbereiding.

Ervaring met technische opleidingen strekt tot aanbeveling.

Nadere inlichtingen kunnen worden verkregen bij Prof. Ir. C. de Beer (telefoon (040) - 3 32 22, toestel 2649 of 2667).

Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van nummer V 1662, te richten aan het hoofd van de centrale personeelsdienst van de technische hogeschool, Insulindelaan 2, Eindhoven.

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

TE oordelen naar de cijfers in de weekstaat van De Nederlandsche Bank heeft de devaluatie van het pond sterling op 18 november jl. nauwelijks invloed gehad op de Nederlandse geldmarkt. Immers, de netto goud- en deviezenreserves van de Centrale Bank zijn niet gestegen maar gedaald. Op grote schaal binnengestroomde middelen uit Londen, die toch in eerste instantie bij de handelsbanken worden ontvangen, zou, zo mag men aannemen, door deze aan De Nederlandsche Bank zijn doorgegeven. Uit de cijfers zou men concluderen, dat deze speculatieve geldstroom zich niet naar Nederland heeft gericht doch elders een voorlopig eindpunt heeft gevonden. Dit lijkt mij zeer onwaarschijnlijk. Men moet wel aannemen, dat wel degelijk een deel der dollarbedragen door ons land is opgenomen, doch dat onmiddellijk na de devaluatie de middelen weer uit ons land zijn verdwenen. Direct na 18 november ontstond er een grote vraag naar ponden, die deze valuta tot de sterkste van de wereld maakte. Juist tussen de twee weekstaata data heeft zich de golfbeweging afgespeeld.

Niettegenstaande de binnenlandse ontwikkeling op de geldmarkt resulteerde in een daling van de tegoeden der banken bij De Nederlandsche Bank (van f. 196 mln. tot f. 92 mln.) bleef de markt ruim. De zeer beperkte verdere vermindering van de bankpapiercirculatie en de wat grotere toevoer van middelen naar de markt door een daling van het tegoed van 's Rijks Kas bij de Centrale Bank hebben niet opgewogen tegen de afwikkeling van valutatransacties tussen banken en De Nederlandsche Bank. De rente voor daggeldleningen handhaafde zich sedert 13 november op 2½ pCt. en uit het feit dat ook in de afgelopen week hierin geen verandering is gekomen mag worden afgeleid dat de markt ruim is gebleven.

KAPITAALMARKT

TOT en met september is dit jaar het bedrag van bij de handelsbanken ondergebrachte spaargelden met f. 699 mln. gestegen, een belangrijke toeneming vergeleken met de mutatie in dezelfde periode van vorig jaar toen de groei f. 293 mln. heeft bedragen. Het karakter van aan diverse spaarinstellingen toevertrouwde middelen blijkt vooral uit de omloopsnelheid. Uit onlangs door het Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerde cijfers over 1966 ziet men, dat deze bij de Rijkspostspaarbank met 0,30 het laagst zijn. Hierop volgen de boerenleenbanken met 0,54, de algemene spaarbanken met 0,66 en de besparingen bij handelsbanken met 0,80. Deze cijfers krijgen meer reliëf, wanneer men hieruit de gemiddelde spaartermijn afleidt. Deze is voor de R.P.S. 3,33 jaar, bij de boerenleenbanken 1,85, bij de algemene spaarbanken 1,52 en bij de handelsbanken 1,25 jaar. Hieruit kan worden geconcludeerd, dat een groot deel der gelden, ondergebracht bij de spaarinstellingen door doelspaarders op korte termijn worden gedeponereerd. Dit ligt wel in de aard van deze liquide besparingsvorm, doch men moet bedenken, dat nog heel verschillende motieven

de onderscheiden spaarders hebben beheerst. Het sparen om na betrekkelijk korte termijn een duurzaam consumptiegoed aan te schaffen of de kolenrekening te betalen, is nog iets anders dan het in afwachting van een meer duurzame belegging geld tijdelijk aan een bank toevertrouwen.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1966	H. & L. 1967	17 nov. 1967	24 nov. 1967
Algemeen	270	351 — 268	347	350
Internationale concerns	351	476 — 343	468	476
Industrie	269	340 — 270	340	340
Scheepvaart	108	121 — 103	104	103
Banken en verzekering	154	188 — 155	179	178
Handel enz.	138	166 — 138	159	161

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Philips	f. 78,70	f. 112,80	f. 115,50
Unilever, cert.	f. 86	f. 107,50	f. 107,10
Kon. Petroleum	f. 122,40	f. 142,40	f. 145,50
A.K.U.	f. 53,80	f. 59,90	f. 60,60
K.L.M.	f. 352	f. 273,50	f. 280
Hoogovens, n.r.c.	f. 55,60	f. 106,90	f. 109,30
E.M.S., nieuwe	—	f. 30,30	f. 27,50
Zout-Organon	—	f. 142,10	f. 149,50
Robeco	f. 193	f. 220,80	f. 221,30
New York.			
Dow Jones Industrials	786	862	878
Rentestand.			
Langlopende staatsobligaties b) ..	6,43	6,28	6,37
Aandelen: internationales b) ...	5,0	4,3 c)	.
lokales b)	5,1	4,3 c)	.
Disconto driemaands schatkist- papier	5	4½	4½

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

c) 31 oktober 1967.

C. D. JONGMAN.

Ter versterking van het secretariaat van de **KAMER VAN KOOPHANDEL EN FABRIEKEN VOOR HOLLANDS NOORDERKWARTIER TE ALKMAAR** wordt gevraagd een

JONG ECONOOM

Hij zal belast worden met de uitbouw van de afdeling handelsvoorlichting en voorts als staffunctionaris met uiteenlopende werkzaamheden op het terrein van de adviserende en activerende taak der Kamer.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de secretaris der Kamer, Varnebroek 1 te Alkmaar.

Recente publikaties

Bedrijfsautomatisering. Gevolgen voor de organisatie en het personeelsbeleid. Stichting Stuurgroep Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, Noordwijk aan Zee, 159 blz., f. 15,95.

Drie auteurs, Dr. G. Brenninkmeijer, Drs. J. Dekker en Dr. H. Feitsma, gaan in op de veranderingen die automatisering in het bedrijf teweeg brengt. De studie gaat uit van een literatuuronderzoek en van een verkenning van de automatiseringspraktijk in een dertigtal Nederlandse bedrijven. Centraal wordt gesteld de verantwoordelijkheid

van de ondernemer voor het slagen van bedrijfsautomatisering binnen de eigen organisatie. Gewezen wordt op de ingrijpende gevolgen die automatisering heeft voor de organisatie van het bedrijf.

Verkorte inhoud: Automatisering als fase der industriële ontwikkeling — Automatisering, beschouwd vanuit het bedrijf als produktiesysteem — Gevolgen van de bedrijfsautomatisering voor de organisatie — De gevolgen van bedrijfsautomatisering voor het personeelsbeleid.

Mr. C. P. Tuk: Ontwerp B.T.W. Tekst, toelichting en commentaar. Noorduijn,

Gorinchem 1967, 125 blz., f. 5,50.

Ook uitgeverij Noorduijn heeft niet achter willen blijven en haar naam als fiscaal fonds ten schande willen maken door niet ook met een boekje over de B.T.W. te verschijnen op de — gezien de ingewikkeldheid van het onderwerp — zeker willige markt van O.B.-literatuur.

De schrijver, directeur-generaal voor fiscale zaken in algemene dienst — vult het leeuwedeel van zijn boekje met de tekst van het ontwerp B.T.W. Daarnaast gaat hij in op de gevolgen van invoering voor o.a. de groot- en kleinhandel, de landbouw en de consument.

BUREAU VAN DE KIEFT N.V.
Organisatie en Efficiency Adviseurs
AMSTERDAM - BRUSSEL

Voor een grote, ten beurze genoteerde en internationaal georiënteerde, nederlandse onderneming, waarvan de vele en verschillende gerichte activiteiten in een aantal werkmaatschappijen zijn ondergebracht, zoeken wij - in strikt vertrouwelijke sfeer contact met een

**SPECIALIST
OPERATIONS
RESEARCH**

Hiervoor gaan de gedachten uit naar een **econoom of ingenieur**, die door studie en praktijkervaring in staat is zelfstandig zijn werkzaamheden te verrichten.

Belangstellenden gelieven zich, bij voorkeur schriftelijk, te wenden tot de heer Drs. J. R. Pinkster, Bureau van de Kieft N.V., Leidsestraat 74, Amsterdam. Tel.: 020-65316/62953. Volledige discretie wordt gegarandeerd. Geen inlichtingen worden ingewonnen en geen contact met opdrachtgevers gelegd dan na overleg met de kandidaat.

Is het mogelijk de inkomsten- en loonbelasting te vereenvoudigen door wijziging van de structuur?, 47 blz.

Bespreking van het rapport inzake de Registratiewet 1917 uitgebracht door de Commissie voor de successie- en registratiebelasting, 31 blz.

Rapport van de Commissie „Rechter en belastingadministratie tegenover

het belastingrecht”, 103 blz.,

Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschappen, resp. de nrs. 118, 119 en 120. Uitgaven van Æ. E. Klüwer, Deventer 1967.

Van genoemde drie publikaties van de Vereniging voor Belastingwetenschappen zal de eerste, ook voor hen die geen fiscaal specialist zijn, het meest

interessant zijn. Deze brochure bevat naast de bekende rede van ex-Staatssecretaris Hoefnagels voor het Nederlands Katholiek Werkgeversverbond, de commentaren daarop van Prof. Dr. J. H. Christiaanse en Prof. Dr. Th. A. Stevers alsmede de daarna gevolgde discussie over deze commentaren, gehouden tijdens een vergadering van de Vereniging.

GRONTMIJ N.V., DE BILT

zal gaarne in contact komen met een economisch doctorandus, die belangstelling heeft voor de functie van

hoofd financieel- economische en administratieve dienst

Bedrijfsinformatie:

Grontmij N.V., ontstaan als grondverbetering- en ontginningmaatschappij, is uitgegroeid tot een ingenieurbureau voor cultuurtechnische en civieltechnische werken in binnen- en buitenland met een personeelsbestand van ruim 1100 mensen.

De organisatiestructuur weerspiegelt enerzijds een ver doorgevoerde geografische decentralisatie, anderzijds de aanwezigheid van centrale algemene en specialistische diensten met functionele inspraak in de diverse activiteiten en vestigingen.

De maatschappij heeft belangen in binnenlandse en buitenlandse bedrijven werkzaam op dezelfde of aanverwante gebieden.

Functie-informatie:

De aan te stellen functionaris zal, rechtstreeks onder de directie, worden belast met de leiding van de financieel-economische en administratieve dienst.

Hij zal tevens de directie moeten adviseren bij de uitbouw van activiteiten op het gebied van planning op korte en lange termijn, budgettering, rentabiliteitsbewaking, financiering en administratieve organisatie.

Voor de adm. informatieverwerking maken de betrokken afdelingen gebruik van de diensten van een zelfstandige computerafdeling, welke beschikt over een GE 415 computer met magnetische banden. De computerafdeling is tevens ingeschakeld bij ontwerpen en voorbereiding van de projecten door de technische afdelingen.

De gedachten gaan uit naar een economisch doctorandus van 35-45 jaar, met ruime ervaring in een soortgelijke functie.

Geïnteresseerden wordt verzocht hun sollicitatiebrieven, die strikt vertrouwelijk zullen worden behandeld, te richten aan de Directie, huize „Houdringe”, te De Bilt.

Cantine Staatsdrukkerij's-Gravenhage

Het grote succes in moderne bedrijfsvoering

Elke week schakelt een bedrijfscantine over op Iglo diepvries maaltijden*

Wat zijn Iglo diepvries maaltijden?
Even vernuftig als eenvoudig. Een warme maaltijd voor uw personeel met een minimum aan materiaal! Nu kan uw bedrijf volstaan met een diepvrieskast en een verwarmingsoven, waarin 36 of 72 maaltijden binnen een half uur gebruiksklaar worden gemaakt, op elk moment dat u wenst. En... keuze uit meer dan twintig gerechten of samenstellingen.

Wat kosten Iglo diepvriesmaaltijden?
Rekent u zelf even mee... Géén grote onrendabele investeringen, géén opslagruimte, geen tijdverlies, geen afwas van borden, niets meer schoon te maken, te schillen of te snijden, nauwelijks personeel... en toch elk uur van de dag complete maaltijden voorradig. Hoe u ook rekent, de uitkomst is altijd: voordelig.

Het Iglo warme maaltijden-systeem wordt onder meer gebruikt door:

N.V. Luyck's Producten, Diemen • 'De Heer' Chocolade Fabrieken N.V., Rotterdam • Energie Bedrijf, Rotterdam • P.T.T. Telegraafkantoor, Amsterdam • Conrad Stork N.V. Haarlem • Woodward Governor Nederland N.V. • Ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag • W.v.Oordt en Co. N.V., Rotterdam • Hyster N.V., Nijmegen • Lips Brandkasten en Sloten Fabriek, Dordrecht.

* Meer dan 100 cantines binnen de twee jaar. Richt uw verzoek om inlichtingen aan Iglo N.V., de heer J. van der Zeijden, Nijenoord 1 A, Utrecht, tel. 030-35641.

IGLO DIEPVRIESMAALTIJDEN

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk

bij de Stafafdeling Onderzoek en Planning te Rijswijk (Z.H.)

wetenschappelijk medewerker

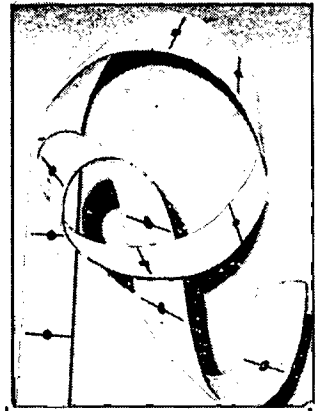
die binnen het onderzoeksteam tot taak zal hebben: de wetenschappelijke advisering van departementaal beleid; de wetenschappelijke begeleiding van sociaal onderzoek; het verrichten van commissiewerkzaamheden.

Vereist: doctoraal examen economie, sociologie of sociale geografie.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 2005,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vacaturenummer 7-2580/0936 zenden aan Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling van de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantieuitkering

Eigenlijk alles
op het gebied van
genummerd
controle-drukwerk
aan rollen

•
ROELANTS

SCHIEDAM
afd. waarde-drukwerk

ESSO NEDERLAND N.V.

heeft de mogelijkheid tot plaatsing van een

ECONOOM

op de

FINANCIËEL-ECONOMISCHE AFDELING

Hij zal worden belast met werkzaamheden op het gebied van financiering, beleggingen en bedrijfseconomisch onderzoek.

Deze functie biedt bij uitstek gelegenheid om inzicht te verkrijgen in talrijke vraagstukken, ook van internationale aard, waarvoor de maatschappij als onderdeel van een wereldconcern, zich doorlopend gesteld ziet.

Mede gezien de aandacht welke wij aan carrièreplanning schenken, bestaat de mogelijkheid om t.z.t. in andere sectoren van de maatschappij te werk gesteld te worden.

De vereisten voor deze functie zijn :

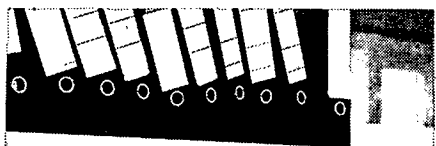
- Doctoraal economie
- Leeftijd 25 - 30 jaar.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het Hoofd van de Afdeling Personeelszaken van Esso Nederland N.V., Postbus 110, Den Haag.

computer-
programma's

STATISTIEK

advies en
verwerking

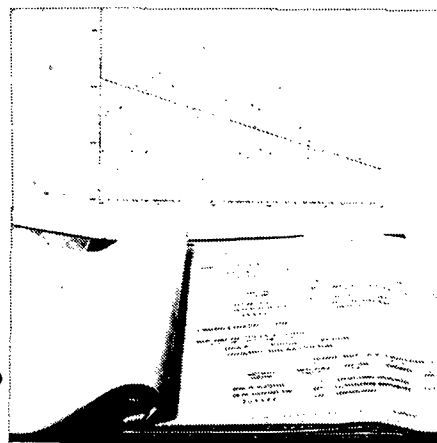
uw aandeel: basisgegevens

Uitgaande van uw basisgegevens berekenen wij voor u, met behulp van onze computers, o.a. correlaties, regressies, variantie analyses, statistische toetsen.

Op onze elektronische teken-tafel tekenen wij voor u o.a. regressielijnen en histogrammen. Ook bij de advisering en voorbereiding staan onze specialisten u ten dienste.

ons aandeel

snel een juist inzicht

Vraag vrijblijvend inlichtingen en documentatie bij:

REKENCENTRUM VOOR ADMINISTRATIE, EFFICIENCY EN TECHNIEK

Lovinklaan 1, Arnhem, Tel. 08300-30711 (toestel 275) van de Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij

Voor
reclame

kan men
te veel
en ook
te weinig
uitgeven

De meeste mislukkingen
zijn vaak het
gevolg van het laatste

De R.D.M. vraagt voor haar afdeling administratieve organisatie een

JONG BEDRIJFSECONOOM

met belangstelling voor kostprijs- en budgetteringsvraagstukken, alsmede voor automatisering van informatieverwerking.

Uitvoerige schriftelijke sollicitaties vóór 12 december te richten aan het Hoofd van de Dienst van Personeelszaken onder vermelding van de letters BE in de linker bovenhoek van de brief.

DE ROTTERDAMSCH DROOGDOK MAATSCHAPPIJ N.V.

RDM

LID VAN DE
RIJN-SCHELDE GROEP

Postbus 913, Rotterdam (Heyplaat), tel. 010-176920

AGGLOMERATIE ARNHEM

Bij het Sociografisch Bureau van het Overlegorgaan Agglomeratie Arnhem — waarbij zijn aangesloten de gemeenten Arnhem, Doesburg, Duiven, Elst, Heteren, Huissen, Renkum, Rheden, Rozendaal en Westervoort — is plaats voor

EEN PLAATSERVANGEND HOOFD

Taak :

Het verrichten van sociografische onderzoekingen ten behoeve van de ruimtelijke ordening binnen het gebied van de Agglomeratie.

Het in voorkomende gevallen volledig vervangen van het hoofd van het Bureau.

Vereist :

- Een voltooide academische opleiding in één van de studierichtingen: sociale geografie, planologie, sociologie of sociale economie;
- Praktijkervaring in het planologisch onderzoek.

Aanvangssalaris nader overeen te komen, tot een maximum van f 2.005,— bruto per maand (exclusief 6 procent vakantietoelage).

- Premie A.O.W./A.W.W. wordt niet ingehouden;
- Na een drempelperiode volgt opname in het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds;
- De rechtspositieregelingen van de gemeente Arnhem, alsmede de intercommunale ziektekostenregeling I.Z.A. - Gelderland, zijn van toepassing.

Gegadigden moeten bereid zijn zich eventueel aan een psychologisch onderzoek te onderwerpen.

Belangstellenden worden uitgenodigd hun sollicitatie vóór 15 december a.s. te richten aan het dagelijks bestuur van het Overlegorgaan Agglomeratie Arnhem, Koningstraat 38.

Op het Centraal Bureau van de A.N.V.

„HET GROENE KRUIS”

is in verband met uitbreiding van werkzaamheden plaats voor een academisch gevormd

ECONOOM

met belangstelling voor vraagstukken op het terrein van de maatschappelijke gezondheidszorg.

De werkzaamheden van deze functionaris, die in de landelijke staf zal worden opgenomen, zullen onder meer bestaan uit de behandeling van vraagstukken betreffende de financiering en de organisatie van het kruiswerk.

Ook pas-afgestudeerden komen in aanmerking.

Gegadigden dienen bereid te zijn zich te onderwerpen aan een psychologisch onderzoek.
Salaris nader overeen te komen.

Sollicitaties met uitvoerige inlichtingen te richten aan het Bestuur van de A.N.V. „Het Groene Kruis”, Nieuwe Gracht 69a, Utrecht.

ST. ELISABETH-ZIEKENHUIS TILBURG

heeft plaatsingsmogelijkheid voor een

jong econoom

in de functie van **ALGEMEEN ASSISTENT VAN DE DIRECTIE.**

Gedacht wordt aan een kracht die bepaalde specifieke problemen kan uitdiepen en de directie terzake van advies dienen en die voorts de directie in de meest ruime zin kan bijstaan.

Vooraf voor hen die geïnteresseerd zijn in een carrière in het ziekenhuiswezen, kan deze functie een goede aanloop- en ervaringsmogelijkheid bieden.

Gegadigden gelieven hun uitvoerige sollicitaties te richten aan de directie van het St. Elisabeth-Ziekenhuis, Jan van Beverwijkstraat 2a, Tilburg.

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

Curatoren van de Rijksuniversiteit te Groningen vragen voor een op te richten interne accountantsafdeling een

ACCOUNTANT (NIVA of VAGA)

De aan deze afdeling toe te vertrouwen taken zullen omvatten :

- * de interne accountantscontrole van de administratie der Universiteit in de ruimste zin, alsmede de administratieve organisatie, een en ander in overleg met de door de rijksoverheid aangewezen externe accountant;
- * het adviseren terzake van financieel-organisatorische vraagstukken in ruimere zin.

Ervaring op het gebied van controle bij grote overheidsinstellingen strekt tot aanbeveling.

Aanstelling afhankelijk van leeftijd en ervaring overeenkomstig het accountants-rangstelsel.

Kandidaten dienen bereid te zijn deel te nemen aan een psychologisch onderzoek.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de Secretaris van de Universiteit, postbus 72 te Groningen.

